

ARKEOLOGI I NORR 12

ARKEOLOGI I NORR 12

2010

ARKEOLOGI I NORR 12

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samhällsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Tryckt med bidrag från Vetenskapsrådet

Omslagsbild:

Nolbysten i Njurunda socken, Medelpad.
Foto Bengt A. Lundberg 1999/Kulturmiljöbild.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2010

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i> Förord	v
<i>Thomas B. Larsson</i> Människan och älgen vid Bastuloken. En delundersökt bolplatsvall från neolitikum i Västernorrland	1
<i>Ola George</i> Rösegravar och näringsfång i ny belysning	17
<i>Ove Hemmendorff</i> Långsiktigt hållbara lokaliseringar. Makt, kult och platskontinuitet på Frösön	37
<i>Marta Lindeberg</i> Gravar med järnkittlar i Medelpad och Hälsingland. Högom och de vendeltida järnkittelgravarna	83
<i>Magnus Källström</i> Runorna norr om Ödmården. Om vikingatida skrifttraditioner och missionsbiskopen som blev norrlänning	109
<i>Staffan Mjönes</i> Det uppochnedvända trädet. Vikingar och samer i Överhogdalsbonad III	133
<i>Ingela Bergman</i> Finnar, lappar, renar och bönder. Om medeltida befolkningsgrupper och näringar avspeglade i ortnamn i Bottenvikens kusttrakter	167
<i>Anders Huggert</i> En nådastötsdolk i senmedeltidens Bygdeå	193
<i>Ewa Ljungdahl</i> En gåtfull forn lämning i jämtlandsfjällen	217

Långsiktigt hållbara lokaliseringar

Makt, kult och platskontinuitet på Frösön

Ove Hemmendorff

English summary

Despite changes in religious beliefs and the organisation of society, some locations have a long and continuous history as arenas for power and religious practices. Frösö island, in the middle of the province of Jämtland, seems to have been the political and economic centre of Jämtland from the early Iron Age until the 18th century. Two places on the island are of special interest. First Mjälle, where the king's manor was situated in medieval times, and where there is also an Iron Age hill fort. The hill fort has been partially excavated and seems to have been an early display of political and economic power. The second place is Hov, the location of the medieval church. Archaeological excavations inside and outside the church indicate that Hov has been an arena for the activities of cults consistently since the Iron Age.

Ove Hemmendorff, Jämtli, P.O. Box 709, SE-831 28 Östersund, Sweden.
ove.hemmendorff@jamtli.com

Inledning

Landskapet Jämtland har ett tydligt geografiskt centrum med Storsjön i mitten, omgiven av skogsbygder i norr, öster och söder och av fjäll i väster. I Storsjön ligger några öar och den största av dem, Frösön, tycks under järnåldern ha fått en särställning i landskapets historia. På Frösön byggdes Jämtlands enda fornborg och där har man funnit den enda vikingatida silverskatten. Där låg en vikingatida offerplats och medeltidens viktigaste tingsplats liksom även kungsgården. Så det var inte en tillfällighet att landskapets enda runsten placerades just där. Det var på Frösön som olika samhällsfunktioner etablerades och sedan bestod långt fram i tiden.

Men år 1786 togs ett kungligt beslut om att etablera en stad i Jämtland. Beslutet innebar en omlokalisering av landskapets maktcentrum. Med staden Östersunds grundläggning inleddes en utflyttning av samhällsfunktioner som tidigare funnits på Frösön och som sammanhörde med samhällelig makt i olika former. Till den nya staden flytta-

Ove Hemmendorff
(f. 1947). Efter utbildning vid Stockholms universitet grävande arkeolog hos Riksantikvarieämbetet. Arbetar sedan 1976 som antikvarie vid läns museet Jämtli i Östersund.

Ledde under 1980-talet utgrävningar i fornborgen Mjälleborgen på Frösön. Har i Jämtlands län sysslat främst med arkeologi, kulturmiljövård och läns museets regionala samverkan med hembygdsföreningar och lokala museer. Bosatt på Frösön mellan Mjälleborgen och Frösö kyrka.

des landshövdingens residens och administration, de militära regementena, postväsende, handel, landsting etcetera.

Jag vill med denna uppsats undersöka kontinuiteten på två platser där olika former av makt och kontroll har utövats på Frösön från tidig järnålder och långt fram i tiden. Bakgrunden till uppsatsen är dels egna undersökningar av fornborgen Mjälleborgen, men också medverkan i det mångåriga samarbetet kring vikingatida djuroffer under Frösö kyrka. Undersökningen av Mjälleborgen pågick under 1980-talet och var ett samarbete mellan Jämtlands läns museum (numera kallat Jamtli) och den arkeologiska institutionen vid Umeå universitet. Samarbetet kring Frösö kyrka har främst förevarit med osteologer vid Lunds universitet med Elisabeth Iregren i spetsen, men även med medeltidshistorikern Olof Holm vid Stockholms universitet.

Syfte och frågeställningar

Mitt syfte är att med Frösön som exempel undersöka kultens respektive maktens eventuella platskontinuitet. Har man fortsatt att utöva kultiska aktiviteter på samma plats trots ett genomfört religionsskifte? Har man fortsatt att utöva makt från en och samma plats trots att samhällets organisation har förändrats? Med kultplatskontinuitet menar jag att en och samma plats har använts för kultutövning både före och efter kristnandet. Med maktens platskontinuitet menar jag att en och samma plats har använts för maktutövning både före och efter större förändringar i samhällsorganisation såsom riksbildandet.

Jag avser att undersöka huruvida det föreligger platskontinuitet på två platser på Frösön, vilka under medeltid utgjorde arenor för utövning av religiös respektive administrativ makt. Det gäller dels Frösö kyrka med gården Hov, dels kungsgården i Mjälle med den intilliggande fornborgen.

Som underlag för min text kommer jag att använda de arkeologiska utgrävningsresultaten från Frösö kyrka med omgivning och från Mjälleborgen med omgivning. Större delen av materialet från Frösö kyrka är tidigare publicerat och även flera gånger bearbetat, analyserat och tolkat av arkeologer, osteologer och religionshistoriker (se t.ex. Hildebrandt 1989, Iregren 1989, Näsström 1996, Welinder 2008, Magnell 2009) medan annat material inte tidigare har utnyttjats i samma grad, t.ex. utgrävningar utanför kyrkogården. Utgrävningsresultaten från Mjälle-

borgen är tidigare översiktligt publicerade (se t.ex. Hemmendorff 1985, 1989, 1994), men jag kommer här även att ta upp utgrävnings- och analysresultat som tidigare ej har presenterats.

Mitt undersökningsområde är Frösön och framför allt de nämnda gårdarna Mjälle och Hov. I tid begränsar jag mig främst till åren 0-1500. Min tes är att Hov och Mjälle representerar två "lokaliseringsbeslut" som kom att bestå i mer än tusen år. För tolkningen har jag försökt lägga samma vikt vid jämförelsematerial från både Trøndelag och Mellan-norrland.

Kult, makt och platskontinuitet

Kultplatskontinuitet har diskuterats i Norden sedan mitten av 1800-talet. Inom det tvärvetenskapliga och Lundabaserade projektet "Vägar till Midgård - nordisk hedendom i långtidsperspektiv" har frågorna nyligen belysts på nytt. Anders Andrén har i en av projektets publikationer redogjort för forskningsläget på följande sätt (Andrén 2002). För 1800-talets historiker var det självklart att de första kyrkorna byggdes på gamla kultplatser. Övertygelsen om kultplatskontinuitet fick på 1920-talet ny näring genom undersökningarna i Gamla Uppsala kyrka. Under kyrkan fann Sune Lindqvist spår av vad han ansåg var ett hednatempel. Men det förekom även en motsatt åsiktsriktning, som hävdade att det saknades källmaterial som stödde tanken på kultplatskontinuitet. Ett viktigt arbete blev Olaf Olsens "Hov, Hörg og Kirke" (Olsen 1966). Olsen avvisade tanken på att det funnits särskilda byggnader för den norröna kulten. Kulthandlingarna ska ha utövats i vikingatidens vanliga långhus. Möjligen kunde han tänka sig små enkla byggnader "harg" för gudabilderna. När Hans-Emil Lidén i slutet av 1960-talet under Maere medeltidskyrka i Trøndelag fann byggnadsspår och så kallade guldgubbar, fick idéerna om kultplatskontinuitet ny näring. Olsens kommentar blev emellertid att guldgubbarna visserligen tydde på tidigare kulthandlingar på platsen, men att byggnadsspåren under kyrkan inte härrörde från något Hov, eftersom den norröna kulten inte krävde särskilda hus (Lidén 1996:29).

Ett nytt element fördes in i diskussionen av Charlotte Fabech i början av 1990-talet. Hon menade att det stora kontinuitetsbrottet inte inföll vid övergången till kristendomen utan bör förläggas till folkvandringstiden när den hedniska kulten "flyttade inomhus". Fabech

utgick bland annat från att de danska våtmarksoffren då upphörde och att kulten därefter ägde rum i anslutning till de stora hallbyggnaderna. Andrén refererar Fabech, som menar att ”tidiga kyrkor kan ha byggts i direkt anslutning till äldre hallbyggnader med delvis rituella funktioner, såsom ett uttryck för aristokratins monopolisering av religiösa ritualer”. Fabech betonar även i ett av sina senaste arbeten maktens kontinuitet vid kristnandet (Fabech 2009:338). Andrén visar att diskussionen om kultplatskontinuitet har både fördjupats och vidgats på olika sätt, men konstaterar att debatten fortfarande förs utifrån två motstridiga utgångspunkter, nämligen kontinuitet respektive diskontinuitet (Andrén 2002:304).

Frösö kyrka med sina offerfynd har sedan upptäckten 1984 blivit en av de platser som det refereras till i debatten om kultplatskontinuitet från vikingatid till medeltid (se t.ex. Brink 1996 och Jennbert m.fl. 2002). Min avsikt är att diskutera huruvida de äldre fynd, som gjorts på platsen, kan tas som intäkt för kultkontinuitet ända sedan romersk järnålder.

I fråga om makt- och platskontinuitet har diskussionen i Sverige i hög grad kretsat kring befästningar och kungsgårdar. Det rör sig dels om fornborgarna, som i huvudsak byggdes under romersk järnålder och folkvandringstid men även om nästa borgbyggnadsperiod, 1200- och 1300-talen (Olausson 2008:24). De medeltida borgarna liksom kungsgårdarna är uttryck för hur centralmakten institutionaliserades och konsoliderades i bland annat Norrland. Men eftersom Jämtland under medeltid inte var någon del av detta Norrland, så vill jag i första hand jämföra med norska förhållanden. Historikern Steinar Imsen framhåller att viktiga kungliga företrädare i Jämtland, såsom sysslomän och lagmän, utsågs före 1350 regelbundet ur en krets av stormän i Trøndelag eller på Nordvestlandet (Imsen 1995). Då är det intressant att notera att marken i Mjälle på Frösön, som jag nedan diskuterar ur aspekten maktens platskontinuitet, år 1345 ägdes av ättlingar till såväl lagmän som sysslomän. I Mjälle låg också den medeltida kungsgården. Det förefaller orimligt att det inte skulle finnas ett samband mellan den enda fornborgen i Jämtland och den viktiga kungsgården, när de ligger på samma plats Mjälle, oavsett att det skiljer 6-700 år mellan dem. Bägge utgjorde sin tids främsta maktcentra i landskapet Jämtland.

För Norrlands del har diskussionen om kungsgårdarnas roll och deras koppling till medeltidsfästen och hov-platser senast sammanfattats inom Styresholmsprojektet (Grundberg 2005:426). De norrländska kungsgårdarna låg efter Norrlandskusten. Den nordligaste hette Kutby och låg vid Ångermanälvens mynning. I området finns en intressant uppsättning platser med anknytning till makt och kult. Det är två medeltida fästen (Styresholm och Bjärträ), en kungsgård, ett förmodat hov (Torsåker) och en fornborg (Rogstaklippen). De kronologiska sammanhangen förefaller komplicerade, men uppenbart är att området har hyst olika maktcentra i Ångermanland under medeltid.

Jag avser nedan i mitt exempel på maktens platskontinuitet att presentera en tolkning av fornborgen Mjälleborgens funktion från 300-tal till 700-tal och att sätta anläggningen i relation till Mjälleområdets senare utveckling under yngre järnålder och medeltid. Men först en allmän introduktion till Frösön.

Frösön år 0 -1500

Den som senast har beskrivit samhällsutveckling och social struktur i Jämtland under järnålder är Stig Welinder, som med sin bok "Samerna och jämtarna kom först" särskilt fokuserat på etnicitetsfrågor under järnålder och tidig medeltid (Welinder 2008). Welinder refererar även diskussionen om den agrara bygdens uppkomst och konkluderar att introduktionen av jordbruk i Storsjöbygden torde ha skett under 300-talet. Från 400-talet urskiljer han hur en germansk elit etableras i Jämtland. Eliten bodde i långhus på gårdar med germanska namn. De begravde sina döda på samma sätt som sina fränder i öst, väst och syd.

Frösön fick namn efter guden Frö och mäter 5x9 km tvärs över. Den är störst av Storsjöns fyra större öar. På Frösön har hittills inte hittats några gravfynd från romersk järnålder eller folkvandringstid, vilket är den tid då jordbruket tros ha införts i Storsjöbygden. Istället kan några andra företeelser på Frösön förläggas inom romersk järnålder, såsom ett par härdar vid Hov samt anläggandet av fornborgen Mjälleborgen. Även om vi på Frösön varken känner till gravfynd eller gårdslämningar från romersk järnålder eller folkvandringstid så tyder bynamn på att några bebyggelseenheter har fått namn under äldre järnålder. Det gäller byarna Mjälle, Tanne och Vagle, vilka har *hem*-namn och Härke, som bär

ett *vin*-namn (Brink 1989:93). Ett enda lösfynd med datering till äldre järnålder, och som möjligen kan komma från Frösön, är ett romerskt bronsmynt. Myntet är präglat i perioden 364-375 e.Kr. Det lämnades under tidigt 1900-tal in till länsmuseet av en byggmästare från Frösön. Men eftersom det i fyndkatalogen inte gjordes någon notering om fyndomständigheter, så vi vet inte ens om det kommer från ön (Wiséhn 1992:31).

De äldsta gravfynden på Frösön uppträder inte förrän från och med 600-talet. Den hittills äldsta kända graven på ön, kan vara en skadad skelettgrav från tiden kring år 600, som nyligen undersöktes vid Västerhus (Oskarsson 2005). Från 700-talet blir fynden något fler, men det är först under vikingatid (800-1050) som fynden och fornlämningarna blir tillräckligt många för att man ska kunna teckna en bild av bebyggelsens omfattning på Frösön. Avsaknaden av folkvandringstida gravar kan mycket väl vara en tillfällighet, eftersom så få undersökningar har gjorts. Man kan jämföra med Ångermanälvsområdet där nyligen flera rikhaltiga gravar från folkvandringstid har hittats och ändrat historien (George 2009). För Frösöns del har Sven Rentzhog beräknat att det vid vikingatidens slutskede funnits mellan 14 och 18 bebyggelseenheter på ön (Rentzhog 1989). Under medeltid torde det totala antalet gårdar på Frösön ha ökat med ett fåtal jämfört med vikingatiden (fig. 1).

På två av öns gårdar byggdes kyrkor, men dessa var av olika karaktär. Vid Hov uppfördes en kyrka på samma plats där man tidigare hade förrättat offer enligt den gamla kulten. På gården Västerhus uppfördes i stället en privatkyrka. De båda bör vara exempel på de två kyrkotyper som anges i tröndernas Frostatingslag från 1100-talet, nämligen *fylkeskirke* respektive *högendiskirke*. Den förra var huvudkyrka för de boende i ett fylke medan den senare var privatkyrka. I Mjälle, invid det lilla berg i sydöstra delen av ön, där fornborgen tidigare hade legat, där etablerades en kungsgård som fick en viktig roll i landskapets medeltida förvaltning. Första gången kungsgården omtalas är 1410, men det finns anledning att förmoda att den existerat långt tidigare (Ahnlund 1948:517).

Någonstans på ön hölls ting samt den vintermarknad, som var så välkänd att den omnämns i den medeltida Frostatingslagen. I dess *Leidangsbalk*, som anses vara från tiden kring 1170, stadgas om norska

undersåtars färder ”till Frösön och andra köpstämmor”. Marknaden understryker Frösöns centrala plats när det gällde handel och varuutbyte under tidig medeltid, men sannolikt även under vikingatid eftersom lagtexten använder begreppet ”forn rätt” (Frostatingslova 1994:130). Under framskriden medeltid kallades marknaden Jamtamot. Marknadsveckan inleddes med ett ting och avslutades med ytterligare ett ting, såsom Holm visat (Holm 2000). Den närmare platsen för både marknad och ting får för närvarande anses vara okänd.

Således utvecklades Frösön under järnålder och medeltid till att bli Jämtlands administrativa och ekonomiska centrum. Runt Storsjön växte visserligen även andra bygder fram med både jordbruksgårdar och tidiga kyrkor. Men icke desto mindre förefaller Frösön ha haft en särställning ända sedan fornborgen Mjälleborgen anlades under 200-400-talen

Fig. 1. Frösön med medeltida kyrkor och gårdar som antas ha funnits vid övergången vikingatid - tidig medeltid. Nedanför fornborgsberget vid Mjälle-Önet låg medeltidens kungsgård fram till slutet av 1400-talet, när den flyttades till Västanaåker längre västerut på ön. Vid Hov fanns en kultplats långt innan församlingsskyrkan byggdes. Västerhus hade privat gårdsskyrka med egen kyrkogård.

och fram till dess att staden Östersund grundades 1786. Enligt min mening kan öns roll betraktas som resultat av en mycket betydelsefull lokalisering, nämligen valet av plats för landskapets enda fornborg Mjälleborgen.

Jag kommer i det följande att redogöra för de arbeten som gjorts kring Mjälle och vid Frösö kyrka/Hov. Efter varje exempel görs en summering. Därefter görs en sammanfattande kommentar kring de bägge platserna.

Mjälle och Mjälleborgen

Mjälles ägor omfattar det sydöstra ”hörnet” av Frösön. Ett markområde som domineras av den lilla bergshöjden Öneberget och omges av odlingsmarker ned mot sjöstranden i söder och öster. Mjälle genomflytes av Mjällebäcken som utgör utlopp för Frösöns enda sjö Ändsjön. En del av Mjälles marker vidtar på västsidan av bäcken och förefaller att under både förhistorisk och historisk tid ha varit plats för en av de åtminstone två gårdarna i järnålderns Mjälle (bild 1).

Inom Mjälles ägo gränser ligger Jämtlands enda fornborg Mjälleborgen på ett litet berg, varifrån man har god uppsikt över Frösöns sydöstra del samt angränsande delar av Storsjön. I Mjälleborgen genomfördes arkeologiska undersökningar under min ledning under åren 1981-1989. Nedanför borgberget, på dess sydsida, fanns gården Önets gårdstomt såsom den dokumenterades vid kartläggning år 1676. Där mellan berget och sjöstranden är även gravar och gravfynd från yngre järnålder. Fornborgen uppmärksammades av arkeologen och norrlands-specialisten Gustaf Hallström som publicerade en artikel ett par år senare (Hallström 1931). Han gjorde själv inga utgrävningar, men kopplade i sin artikel samman fornborgen med den kungsgård som är känd från jämtländsk medeltid. Senare har historiker som Nils Ahnlund och Carl Ruben Carlsson fördjupat sig i frågan kring Mjälles sammanhang med kungsgården, tingsplatsen och begreppet ”firir berghi” (Ahnlund 1948:518, Carlsson 1970). Carlsson har på ett övertygande sätt avvisat lokala åsikter om att kungsgården inte alls skulle ha legat i Mjälle under medeltid.

Mjälleborgen är den enda av Norrlands 18 fornborgar där det gjorts någon mer omfattande undersökning (Hemmendorff 1985). Den kan betraktas som Norrlands största forntida byggnadsverk (Baudou

Bild 1. Äldre flygfoto med borgberget och det mentalsjukhus, som på 1910-talet uttraderade Önets gamla bytomt. Några gravhögar finns kvar vid stranden och vapenfynd har gjorts i området. Gården antas ha varit en stormannagård, som under medeltid utvecklades till den kungsgård "firir berghi", som nämns i de skrivna källorna. (Odaterat flygfoto i Jamtli bildarkiv. Fotograf okänd.)

1992:137). Mjälleborgen uppfördes i samma skede som etableringen av de första gårdarna i Storsjöbygden och utvecklandet av järnframställning i Jämtland (Magnusson 1986). Fornborgsbygget var ett stort projekt som krävde både specialister och en stor arbetsstyrka. Skogsavverkning, grävning, stenbrytning, materialtransporter, timring etcetera beräknas ha krävt cirka 2000-3000 dagsverken (Hemmendorff 1992b:12). Borgen har bränts ned ett flertal gånger under de cirka 400 -500 år som platsen använts. Grävningens resultaten antyder att användningen har skiftat över tid. Jag kommer i det följande att skildra utvecklingen i Mjälle under järnålder och medeltid samt fram till 1900-talet.

Mjälle under äldre järnålder

Mjälle är ett *bem*-namn och sannolikt bildat redan under äldre järnålder (Brink 1989:92). De enda spåren av aktivitet i området under äldre järnålder är de som har dokumenterats i Mjälleborgen uppe på berget. Men då ska man vara medveten om att merparten den historiska gårds-

tomten nedanför berget förstördes under 1910-talet vid anläggandet av ett stort mentalsjukhus.

Resultaten av de arkeologiska utgrävningarna i fornborgen är publicerade i olika sammanhang (Hemmendorff 1985, 1989, 1992 a, 1992 b och 1994). Följande resumé över fornborgens historia har dock inte tidigare publicerats. Inte heller serien av ^{14}C -dateringar som är ett av underlagen för resumén (fig. 2). Andra underlag utgörs av stratigrafiska observationer under utgrävningarna. De daterbara föremålsfynden var däremot få och till ringa hjälp för kronologin.

Borgens kronologi grundas således på serien av ^{14}C -dateringar, vilka har en spridning från omkring år 0 till 1500-talet. Jag urskiljer i provserien några kronologiska nivåer. Först, uppifrån räknat proverna 1-3 samt 5-6, vilka omfattar tiden år 0 till ca 500 med tyngdpunkt till ca 200-400. Dessa prover härrör från kol ur borgterrassens undre skikt. Därefter anas ett något yngre skede för proverna 7 -13 som verkar infalla

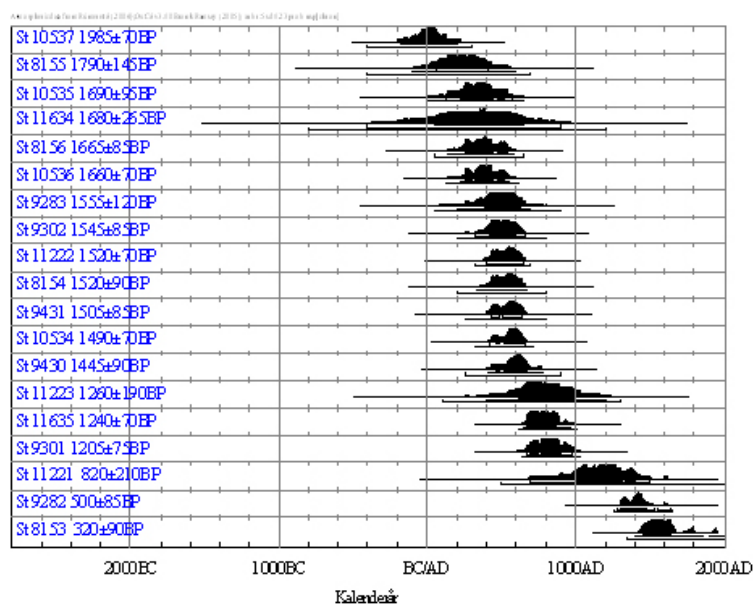

Fig. 2. Kalibrerade ^{14}C -värden från Mjälleborgen. Dateringarna kommenteras och tolkas i textens redovisning av borgens olika faser. (Kalibrering genom Ulf Strucke, Riksantikvarieämbetet.)

under ca 400-600. Dessa dateringar kommer i huvudsak från brunna delar av själva befästningsverket. Därefter ett något yngre skede ca 600-900 som representeras av proverna 15-16. Av dem kommer ett från en husvägg, ett annat från ett stycke flätverk innanför borgterrassen. Slutligen är det de medeltida proverna 17-18, där två kommer från yttligt liggande och brunnet trävirke medan 19 sannolikt kommer ur en sentida inblandning i det yttre värnet. Ur denna provserie och annan dokumentation kan följande etapper urskiljas.

Mjälleborgen fas I

Sannolikt är det under yngre romersk järnålder som en befästning anläggs på berget. En 120 meter lång och 10 meter bred terrass av jord byggs tvärs över bergets minst branta sida och sannolikt förstärks terrassens yttersida redan nu av en stenmur. Det är okänt huruvida det finns några byggnader i borgområdet. Eventuellt byggs ett yttre värn av jord och trä utanför och parallellt med borgterrassen. Befästningen ödeläggs av eld. Fas I tros omfatta en del av tidsintervallet 200-400.

Mjälleborgen fas II

Befästningen återuppförs. Borgterrassen byggs upp på nytt och förses med ett bröstvärn längs terrasskanten. Bröstvärn består av jord, stenar och trä. Borgterrassen får yttersida av stenar i kallmursteknik och bröstvärn kröns sannolikt av en timmerpalissad. På borgterrassen står nu byggnadskonstruktioner av något slag, eventuellt hus. Sannolikt efter kort tid förstörs befästningen av en omfattande brand, varvid bröstvärn och borgmur kollapsar (bild 2). Inget kulturlager finns på terrassen när branden sker. Fas II tros omfatta en del av tidsintervallet 400-600.

Mjälleborgen fas III

Borgområdet används nu på ett annorlunda sätt än tidigare. Det förefaller vara bebott. Hushållsbestyr och hantverk avsätter ett kulturlager på borgterrassen. Sannolikt är det i detta skede som en (alternativt två) husgrundsterrasser anläggs inne i borgen. I den ena husterrassen är två hårdgropar. I en av hårdgroparna hittade vi förkolnat korn. Inga övriga byggnadsspår från denna tid anses säkra, men ute på borgterrassen konstaterades svårtolkade gropar, som kan ha tillhört andra byggnationer

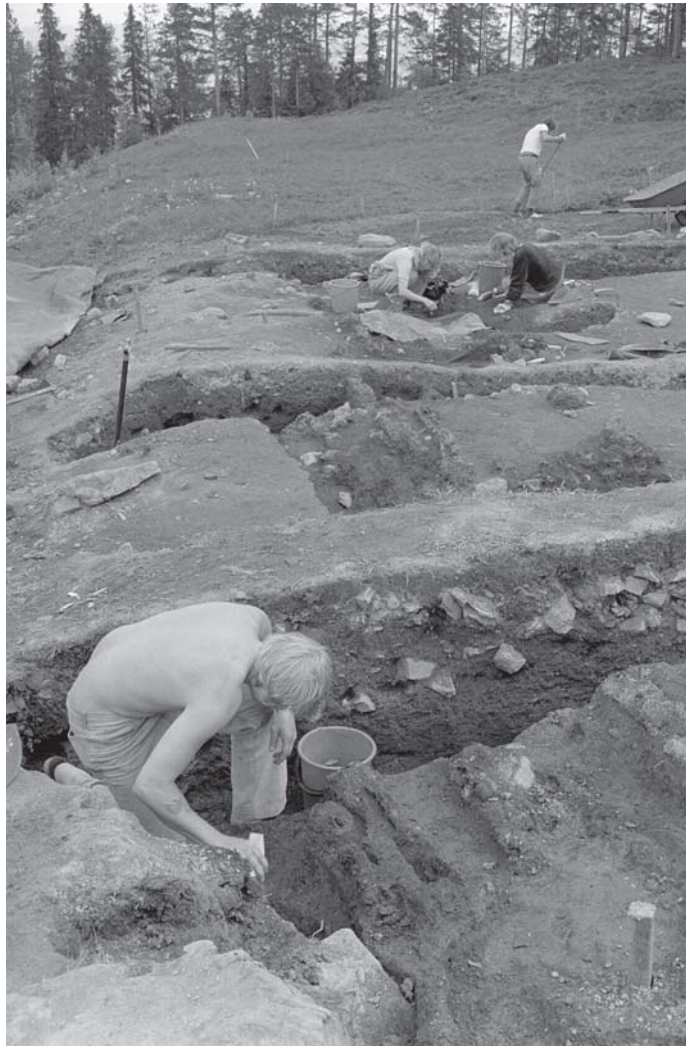

Bild 2. Förkolnade träkonstruktioner dokumenteras längs borgterrassens framkant i Mjällaborgen. Till vänster anas slänten med den utrasade borgmuren. På borgterrassen har hus stått och ett kulturlager har avsatts. (Foto Ove Hemmendorff 1984, Jamtli bildarkiv).

under denna tid. Fas III tros omfatta en del av tidsintervallet 400-600.

Fynden i kulturlagret vittnar om textil verksamhet (en sländtrissa), järnframställning (orostad myrmalm och reduktionsslagg) samt eventuellt smide. Ett spadformigt ämnesjärn visar också på hantering av produkter från järnframställning. En liten enkel bronsnyckel är närmast av folkvandringstida typ. Benfynden vittnar om att man ätit får och/eller get samt hare, svin, nöt, fisk och eventuellt även älg.

Tolkningen av denna fas är lite problematisk. Aktiviteterna som avsett kulturlagret verkar ha skett efter det att borgmuren och bröstvärnet har rasat samman. Den slutsatsen kan dras av att kulturlagret och fynden utbreddes sig ovanpå det ihoprasade bröstvärnet och ett stycke ut över den utrasade stenmuren. Emellertid finns några daterade trärester som tyder på att bröstvärnet och försvarsverket har varit återuppbyggt ett tag, strax innan kulturlagret avsatts, men det inbördes förhållandet här är svårt att reda ut. Det viktiga konstaterandet är att borgområdet förefaller ha varit bebott utan att vara skyddat av någon borgmur eller bröstvärn.

Mjälle under yngre järnålder

Även från denna epok finns daterade lämningar uppe på borgberget, men nu finns spår och fynd även nedanför berget. Gravhögar finns dels kring Mjälles gamla gårdstomt Önet öster om Mjällebäcken, men det finns också en grupp högar uppe vid Mjälle kulle väster om Mjällebäcken. Kring Önets gårdstomt finns 9 gravhögar. Tre av dessa har undersökts och givit fynd från vikingatid (Kjellmark 1909). I Jamtlis samlingar finns från Önet ytterligare två förmodade gravfynd. Det ena är ett eneggat svärd och en spjutspets från vendeltid, vilka uppges vara "funna tillsammans i en hög". Det andra är en spjutspets och en pilspets från vendel- eller vikingatid, sannolikt även de ur en skadad grav.

I Mjälles västra del är 8 gravhögar registrerade, men ingen är undersökt och inga lösfynd kommer härifrån. Gravarna är sannolikt från yngre järnålder och signalerar att en gård funnits även i Mjälles västra del. Fynden och gravarna talar för att det funnits gårdar i Mjälle, åtminstone från och med vendeltid. Den östra gården, där vapenfynden gjorts, kan ha varit en stormannagård. Svärd är ovanliga fynd i Storsjöbygden och personer som begravdes med svärd anses ha tillhört en samhällselit (Jakobsson 1992:170).

Mjälleborgen fas IV

Under denna fas ligger borgmuren fortfarande ihoprasad och det är därför tveksamt om platsen över huvud taget är att anse som en befästning. Men åtminstone ett hus uppförs på borgterrassen (vi undersökte bara en av husgrunderna). Den tidigare husterrassen jämnas till med påföljd att den ena härden täcks över med jord. Den andra härden blir stolphål i ett hus som byggs på terrassen. Huset är 6 meter brett och 25 meter långt (eventuellt något kortare). Det är en stolpburen, treskeppig byggnad av långhustyp, där de takbärande stolparna förefaller ha varit förhållandevis kläna. Huset saknar eldstad och har därför haft någon annan funktion än boningshus. De få fynden ger emellertid ingen ledning för tolkningen. I samband med anläggandet av huset har en äldre ugnsanläggning rivits ut och förslaggad lera därifrån har blivit kringstridd.

Ute på borgterrassen kan andra byggnader ha stått samtidigt. Ett stycke förkolnat flätverk från 700- eller 800-talet har hittats där, men inga föremål som kan tidsfästas till samma period. Dock kan en del av de föremål, som hittats ute på borgterrassen och som nämnts ovan, lika väl vara från denna fas som från folkvandringstid. Det gäller svårdaterade järnföremål liksom de brända benen. Långhuset på husterrassen ödeläggs av eld. Fas IV tros omfatta en del av perioden 600-900.

Kungsgården i Mjälle

Vi har inga arkeologiska fynd eller dokument som beskriver utvecklingen i Mjälle från vikingatidens slut och fram till 1300-talets mitt. Men från 1345 finns två brev med dramatiskt innehåll och intressanta upplysningar om vilka som då var markägare i Mjälle (JHD diplomerna I 49 och I 50). Den ene markägaren var kungen, de två övriga var ättlingar till lagmannen respektive till sysslomannen, bägge mycket viktiga ämbeten. En av männen, Nils, stod åtalad. Han torde ha haft trönderskt påbrå eftersom hans far, kungens förre syssloman, ägde en gård på legendariska stormannasätet Egge, längst inne i Trondheimsfjorden. Brevet, personerna, rättssaken och kungsgårdens läge diskuteras utförligt av Ahnlund (1948:222). Nils tvingades avstå till kungen både den mark han själv ägde i Mjälle och även den mark "firir bergi" som hans hustru Kristin ägde. Ur vår synvinkel är två saker viktiga. Dels visar breven vilken hög social status markägarna i Mjälle hade. Dels kan man

ur brevens lägesanvisningar skissera hur marken var fördelad inom Mjälle, som då förefaller ha bestått av flera gårdar.

Det finns enligt Ahnlund starka skäl att misstänka att kung Magnus själv drog upp riktlinjerna för hur Nils skulle näpsas och samtidigt de kungliga markerna i Mjälle utökas. Man vet nämligen att kungen färdades genom Jämtland strax innan tinget detta år. Det förefaller sannolikt att han såg till att rasta vid sin kungsgård i Mjälle för att på plats kunna ge sin syssloman anvisningar för hur kronans markinnehav skulle kunna ökas vid den strax instundande processen.

Begreppet ”firir bergi” betyder framför berget och omnämns i urkunder första gången 1339, alltså sex år före domen mot Nils. Från 1410 har ”firir berghi” prefixet kungsgården, som sedan i olika former används fram till 1481. Därefter förefaller kungsgården ha flyttats (Carlsson 1970).

Under 1300-talet bedrevs järnframställning i Mjälle, vilket visas av en järnframställningsplats med blästerugnar och slaggstycken nere i strandbrinken åt öster. Jamtli utförde där en undersökning 1995 (Hansson 1998). Två ¹⁴C-dateringar gav en överraskande sen datering för denna strandbundna typ av ugnar, som annars brukar vara från järnålder (Magnusson 1986). Även borgberget tycks ha använts under medeltid, men inte för fortifikatoriska ändamål. Här nedan följer nu borgområdets två sista faser, dels medeltid och dels nyare tid där några 1600-talsuppgifter är av särskilt intresse.

Mjälleborgen fas V

Antagligen används borgterrassen för slätter under medeltid, som utgör borgens fas V. Det humusrika jordlagrets förmodat rika gräsväxt (Roger Engelmark, muntlig uppgift) torde ha utnyttjats av någon av Mjälleområdets gårdar. Ett bryne, närmast av medeltida typ, har hittats på borgterrassen samt en odaterad järnspets som möjligen kan vara udden till ett lieblad.

På den undersökta husterrassen synes humusskiktet i den sydvästra halvan ha tagits bort och någon träkonstruktion med ¹⁴C-datering till medeltid har brunnit därpå. Det går inte att säga om det varit ett hus. Även ytligt ute på borgterrassen hittades brunnets trävirke, men där med sannolik datering till sen medeltid. Fynd av ett nyckelhålsbeslag till en dörr liksom några grova spikar antyder att trävirket tillhört en byggnad,

möjligen ett förrådshus, då sådana brukade vara de enda byggnader som under medeltid försågs med lås.

Mjälleborgen fas VI

Borgens sista fas omfattar 1600-talet. På en karta från 1676 har lantmätaren Jeremias Rosch på berget skrivit ”Mielleborg”, vilket förefaller vara enda gången som borgnamnet nämns i äldre handlingar (karta i Krigsarkivet). Berget tycks varken användas för jordbruksändamål eller slätter. På en något senare karta, från 1693, benämns berget ”Öneberget”. Då har lantmätaren Kristoffer Stenklyft ritat ut en galge på berget (Jämtlands läns kartarkiv, Frösö 12). Galgplatsen kan enligt Ahnlund vara en reminiscens av att platsen har förknippats med rättsskipning (Ahnlund 1948:520).

Första gången som fornborgen uppmärksammas och beskrivs är vid inventeringen ”Rannsakningar och Antiqviteter” år 1685. Jämtlands landshövding Anders Plantin bifogar en egenartad skiss över borgområdet samt återger en sägen om ”En Jette som heter Frösö...” som förknippas med borgen (Olsson 1960:257). Därmed börjar historien om berget som fornminnesplats.

Fornborgar i norr

Från Mjälleborgen räknat återfinns de närmast liggande fornborgarna i Trøndelag, där 33 av Norges cirka 390 bygdeborgar är kända (fig. 3). Fem av dem har provundersökts och daterats till i huvudsak folkvandrings-tid (Hemmendorff & Smedstad 1997). Ingrid Ystgaard har lett undersökningar i den största av de trönderska, Halssteinan vid Levanger, och åldersbestämt flera andra genom provundersökningar (Ystgaard 2004:21). Halssteinan har mycket stora likheter med Mjälleborgen både konstruktionsmässigt, topografiskt och storleksmässigt (Hemmendorff 1992c:38). Bägge ligger nära stormannagård och förmodade centrumfunktioner (Gjeite/Alstadhaug respektive Mjälle/Hov). Undersökningen i Halssteinan visade att borgen var i bruk från förromersk järnålder och in i folkvandringstid. De kulturlager och ben som påträffades tyder på att platsen varit bebodd, även om inga husgrunder påträffades i de begränsade grävningsytor som öppnades (Ystgaard 1999:144). Halssteinan ligger exponerat i Levangers bästa jordbruksbygd och Ystgaard håller det därför troligt att den haft ”sentralstedsfunktion”

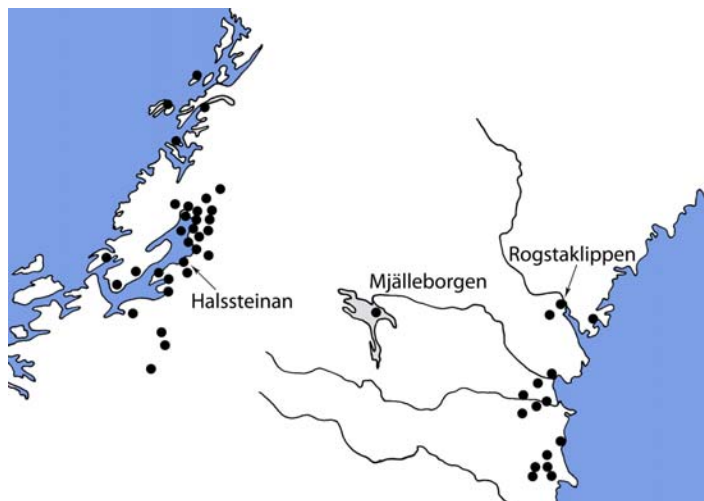

Fig. 3. Skandinaviens nordliga fornborgar ligger i huvudsak kring Trondheimsfjorden i väster och vid Bottenvikskusten upp till Nordingrå. De delvis undersökta borgarna Halssteinan och Mjälleborgen ligger i var sin ände av handelsvägen (prickad) mellan Levanger och Frösön. Handels- och pilgrimsvägen fortsatte till Selångersbygden. Kartan visar även läget för den i texten nämnda Rogstaklippen vid Ångermanälven.

under romersk järnålder och folkvandringstid (Ystgaard 2004:27). Den intilliggande gården Gjeite har lämnat rika gravfynd från bland annat romersk järnålder och anses ha varit en handelsknutpunkt. Inte långt åt sydväst ligger Alstadhaug medeltidskyrka på en plats som också anses ha haft en centrumfunktion (Ystgaard 1998:51).

De närmaste svenska fornborgarna, från Frösön räknat, finns i Medelpads och Ångermanlands kustbygder. Den enda av dessa som man grävt i är Rogstaklippen vid Torsåker i Ångermanland. En mindre provundersökning visar att borgen förefaller ha byggts under folkvandringstid men kan även ha nyttjats under vikingatid/tidig medeltid. Borgen är mindre än Mjälleborgen och inga husgrunder har identifierats. Rogstaklippen har likheter med Mjälleborgen genom sin datering och placering i centralbygd med ett Hov och medeltidskyrka samt dess närhet till ett medeltida maktcentrum (Grundberg 2005:146).

I Syd- och Mellansverige känner man till omkring 1000 fornborgar, varav hälften finns i mälardalslandskapen. Michael Olausson har i flera arbeten behandlat fornborgarna, nu senast i en antologi om borgar och befästningar. Han nämner att Mjälleborgen hör till det fåtal borgar från Svealand och norrut som innehåller husgrunder. Olausson benämner dem med husgrunder ”befästa gårdar” och anser att de tillhört en militär aristokrati, som under folkvandringstid flyttade upp på höjderna där skydd kombinerades med hantverk, handel och representation (Olausson 2008:37). Både Mjälleborgen och Halssteinan i Tröndelag förefaller åtminstone under viss tid, snarast under folkvandringstid, ha haft en funktion motsvarande vad Olausson kallar befästa gårdar för en samhällelig maktelit. För Mjälleborgen bör man dock enligt min mening göra en reservation eftersom det förefaller som om befästningsverket var raserat under fas III, det skede när ett kulturlager som vittnar om bosättning och hushållning avsattes.

Av andra arkeologers bedömningar av Mjälleborgen kan nämnas Gert Magnusson, som tolkar borgen som en handelsbas med övervakande uppgifter i det norrländska inlandet. En befäst gård som hade andra gårdar under sig ute i bygderna och hade ett engagemang i den tidiga järnframställningen (Magnusson 1986:298). Baudou framhåller att uppförandet av Mjälleborgen krävt stora arbetsinsatser ledda av en hövding med makt och ser placeringen som strategisk vid handelsvägen mellan de rika bygderna i Tröndelag och hövdingagårdarna vid Mellannorrlands kust i öster (Baudou 1992:137). Welinder förmodar att borgens anläggande kan ha sammanhängt med uppbyggandet av dåtidens nya samhälle och dess etablering av makt, men han kan också tänka sig att bakom nedbränningarna ligger ”storstilade, rituella, i eld destruktiva manifesteringar av samhället och makten” (Welinder 2008:45).

Per Ramqvist har utvecklat en intressant tolkning av Mjälleborgen ur ett mellannorrländskt, ekonomiskt perspektiv. Bland kustbönder i odlingsbygderna kring Indalsälvens och Ljungans mynningar urskiljer han under äldre järnålder en elit, vars viktigaste resurs var päls-, skinn- och järnproduktionen kring Storsjön i Jämtland. Hjärtat eller noden i det jämtska området var Mjälleborgen, som både under äldre och yngre järnålder fungerade som stapelvaruplats för de omkringliggande produktionsområdena. Från Mjälleborgen fraktades järnet framför allt längs Ljungan till centralgårdarna i Högom och Kvissle, medan skinn-

och pälsvarorna gick längs Indalsälven ner till Västland (järnålderns föregångare till dagens kommersiella köpcentrum Birsta, på samma plats norr om Sundsvall). Högom och Kvisslegårdarna byggde sina överskott och sin makt på framför allt kontrollen av järnet som kom från Jämtland (Ramqvist 2001).

Mjälleborgens varierande funktion

Man kan konkludera om Mjälleborgen att anläggandet var ett gigantiskt projekt. Fornborgsbygget krävde stora resurser, stort manskap, kunniga byggledare och hantverkare. Projektet avspeglar troligen dåtida maktstrukturer. Projektets storlek synes i byggskedet snarare ha krävt en småkung eller hövding, snarare än en lokal storman. Jag har tidigare betecknat borgen som en "bastion" i det norrländska inlandet (Hemmendorff 1992 b). Med sitt exponerade läge utgjorde borgen en

Bild 3. Mjälleborgen brändes ned flera gånger. Borgterrassens framsida var stenkädd, kröntes av ett bröstvärn och sannolikt en träpalissad. Några trätorn (med eller utan tak) antas ha ingått i palissaden. (Teckning Karl-Iwar, Östersunds-Posten)

tydlig manifestation av makt gentemot sin omgivning. Att borgen var omstridd visar de konstaterade bränderna och de pilspetsar vi funnit (bild 3).

Norske arkeologen Dagfinn Skre har i sin avhandling "Herredømet" utförligt diskuterat den roll som fornborgarna hade i sydnorska Romerike under främst folkvandringstid. Det var ett skiktat samhälle, som behärskades av en aristokrati. Den omgav sig med väpnade män och hade krig som käraste verksamhet. Skre håller för sannolikt att Romerikets borgar ägdes av män ur aristokratin och bemannades av deras hird av tränade krigare (Skre 1998:282).

Jag tror att Mjälleborgen på liknande sätt har utgjort skyddsborg för en storman, som redan under yngre romersk järnålder - folkvandringstid haft sin gård nedanför berget. Efter några nedbränningar har platsen under framskriden folkvandringstid varit bebodd men inte befäst. Fortfarande under kontroll av en intill berget bosatt storman. Avsaknaden av färskvatten uppe på berget talar för att borgområdet har använts för annat ändamål än som normalt gårdshushåll med djur etcetera. Dess exponerade läge gör den otänkbar som förskansad tillflyktsort. Kanske har Mjälleborgen varit en "militärförläggning" i stil med den, som verkar ha varit förlagd på borgberget ovanför staden Birka i Mälaren? Jag kan tänka mig att en storman i Mjälle haft en hird, som uppe på borgberget sysslat med både smide, järnframställning och andra hantverk medan de haft god kontroll över omgivningen och dem som färdades på den stora vägen över Frösön. Jag finner också Ramqvists tolkning av borgen som en stapelvaruplats mycket tilltalande. Det ämnesjärn som vi hittade på platsen visar att järn i halvfabrikat har hanterats i borgen. Den husgrund vi undersökte ledde redan under fältarbetet våra tankar till förrådshus snarare än till bostadshus, då det trots sin storlek föreföll tämligen klen i den bärande konstruktionen (stolphålen), saknade eldstad och i övrigt var tämligen fyndtomt.

Nedanför berget torde ha funnits stormannens reguljära gård med hus, folk och få. Visserligen avspeglar Mjälleområdets gravhögar och fynd en bosättning först från vendeltid, men jag håller det för troligt, med hänvisning till *hem*-namnet, det strategiska läget och goda odlingsbetingelser, att gården har existerat ända sedan borgen byggdes. Svärdet ur en vendeltida grav styrker i viss mån att det då varit fråga om en stormannagård. Mjälleborgen synes ha använts på olika sätt över tid.

Under folkvandringstid har den haft ett befästningsverk, utsatts för krigshandlingar och bränts ned flera gånger. Därefter, fortfarande under folkvandringstid, tyder huslämningar och kulturlager på att borgområdet har använts för annat och troligen ”civilare” ändamål eftersom det då saknats befästningsverk. Även under vendeltid (och möjligen början av vikingatid) förefaller området ha använts utan att bebyggelsen skyddats av befästningsverk. Därefter verkar den aktiva användningen av området ha upphört. Olausson anser att fornborgarna och aristokratis borgkultur försvann under slutet av 400-talet och ett stycke in i 500-talet. Borgarna brukades i samband med krigshandlingar under en begränsad tid av 100-150 år, något som han menar gäller även för Mjälleborgen (Olausson 2008:38).

Summering om Mjälle

Tillkomsten av den stora befästningen på Frösön under (yngre?) romersk järnålder har sannolikt initierats och organiserats av en småkung eller hövding med förankring i någon av kustbygderna i väster eller i öster. Troligast i väster kring det inre av Trondheimsfjorden, enligt min uppfattning. De bördiga bygderna i Inn-Trøndelag utgjorde under romersk järnålder en stark och expanderande jordbruksregion, där eliten höll kontakter med romarriket och var engagerad i järnframställning i stor skala. Initiativet kan alternativt ha kommit från elitmiljöerna i öster inom Medelpads kustbygd.

Valet av Frösön som byggplats för en stor borg innebar att lokaliseringen gav ön och Mjälle en särställning i Jämtland redan under romersk järnålder, när jordbruk och fast bebyggelse etablerades runt Storsjön. Mjälleborgen antas ha haft samband med anläggandet av en stormannagård nedanför berget. Gården använde under folkvandringstid borgen som skyddsborg och tidvis hade stormannen sin hird förlagd till borgområdet. Borgen eller gården kan, med Ramqvists term, ha utgjort en stapelvaruplats för pälsverk, skinn och järn som levererats från omgivande bygder för vidare distribution under stormannens kontroll. Borgen brändes ned flera gånger och förlorade därefter sin militära användning. Under områdets fortsatta nyttjande förefaller användningen ha ändrats eftersom platsen inte längre har varit befäst. Under vikingatid fanns två eller fler gårdar i Mjälle och användningen av borgområdet upphörde.

Utvecklingen i Mjälleområdet under tidig medeltid är osäker i brist på källmaterial. Den generella bilden av den tidigmedeltida bebyggelseutvecklingen i landskapet är dock att Jämtland inte drabbades av några medeltida ödeläggelser förrän i samband med digerdöden 1349-1350 (Salvesen 1979:169). Det finns därför anledning att förmoda kontinuitet i bebyggelseutvecklingen i Mjälle från vikingatid till 1345 när markägarna framträder i skriftliga källor.

I mitten av 1300-talet fanns både en kungsgård och annan samhällselit i Mjälle. Den tidpunkt när en av Mjälles gårdar blev kungsgård kan ligga så tidigt som omkring år 1200. Det är den tid när den norske kungens konsolidering i Jämtland anses ha skett med upprättande av egna förvaltningsorgan (Holm 1999:94). Under tidig medeltid har den stora Frösömarknaden ägt rum någonstans på ön. Den närmare platsen för denna köpstämman, såsom det formuleras i Frostatingslagen, är inte känd men det är frestande att tänka sig att köpstämman ägde rum i Mjälle och utgjorde en fortsättning på områdets förmodade tidigare historia som stapelvaruplats och kommersiell samlingsplats i Jämtland. I Mjälle har vi kanske inte bara en maktens platskontinuitet utan även en kommersiell platskontinuitet.

När kungsgården i slutet av 1400-talet flyttades sex kilometer västerut på ön till Västanaåker (där den fortfarande ligger), så var den tusenåriga maktkontinuiteten från romersk järnålder till 1400-tal till ända. Men kronan fortsatte att äga gården nedanför berget, som nu bytte namn till Önet. Efter 1645 när Jämtland införlivades i det svenska riket inrättades ett regemente på Frösön. Hemmanet Önet kom att bli ett officersboställe på kronojord. Staten fortsatte att äga marken ända fram till en marköverlåtelse i samband med det mentalsjukhus som började byggas 1911. Sett ur den synvinkeln kom lokaliseringen av fornborgsbygget att medföra ett militärt och av samhällets elit präglat markinnehav i drygt 1500 år.

Hov och Frösö kyrka

De arkeologiska undersökningarna i och kring Frösö kyrka har utförts i tre omgångar av Jämtlands läns museum; 1984, 1988 och 1989 (fig. 4). Vid första tillfället orsakades undersökningen av en omläggning av kyrkgolvet. Fyndet av djurben kring en björkstubbe väckte stor uppmärksamhet. Grävningsledaren Margareta Hildebrandt presenterade

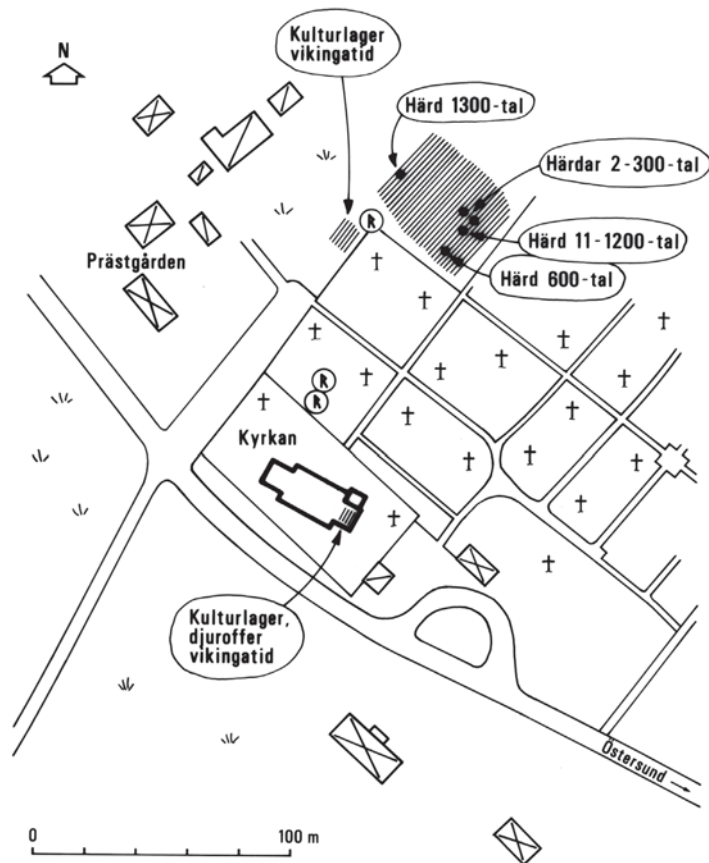

Fig. 4. I och omkring Frösö kyrka har djuroffer, härdar och kulturlager påträffats och undersökts. De tre gravhögar är dock oundersökta. (Dateringarna avser okalibrerade ^{14}C -värden.)

utgrävningsresultaten (Hildebrandt 1989) och Elisabeth Iregren, som kopplats in redan under fältarbetet, presenterade den osteologiska analysen av benen (Iregren 1989). När sedan kyrkans parkeringsplats skulle utvidgas 1988, och kyrkogården utvidgas 1989 fanns förhoppningar på att göra fynd som kompletterade observationerna inne i kyrkan.

År 1988 påträffade och undersökte läns museets arkeologer en del av ett vikingatida eller tidigmedeltida kulturlager alldeles utanför kyrkogårdsmuren. År 1989 grävdes ett stycke därifrån ett område med härdar från järnålder och medeltid. Kulturlagret och härdarna låg 100 meter norr om kyrkan. Mellan dem finns en oundersökt gravhög av järnålderstyp. Två av härdarna ¹⁴C-daterades till romersk järnålder, en till vendeltid och två till tidig medeltid. Dock hittades inga stolphål eller andra spår av byggnader. Särskilt de äldre härdarna framstod som intressanta, eftersom de tillhör de äldsta spåren från Frösöns järnålder (Hemmendorff 1992 a).

Det vikingatida eller tidigmedeltida kulturlagret som 1988 grävdes strax utanför kyrkogårdsmuren hade en helt annorlunda sammansättning av ben än de offerben man tidigare tillvaratagit i kyrkan. Ola Magnell har analyserat benen och funnit att det är normalt hushållsavfall från en gård på platsen (Magnell 2009:15, Iregren & Magnell 2009). Benen och kulturlagret visar att en bosättning funnits på Hov under samma tid som djuroffren skett.

Offerbenen från 1984 har under de gångna 25 åren ägnats flera osteologiska analyser, vilka fortgått i etapper vid arkeologiska institutionen vid Lunds Universitet under Elisabeth Iregrens ledning. Ola Magnell har bland annat med ledning av de offerade spädgrisarnas och lammens slaktålder identifierat de två eller tre säsonger på året då blotoffren verkar ha skett. Ett blot tycks ha skett under tidig vår (mars-april), ett annat under hösten (kring november) och möjligen även ett tredje under sommaren (juni-juli). Magnell avfärdar den tidigare uppfattningen att djurkroppar skulle ha varit upphängda i björken. Han menar istället att benen kommer från offermåltider. Offerdjuren har tillretts och ätits hos stormannen vid hovet, varefter benen deponerats på marken kring björken (Magnell 2009).

Magnell gör ett annat viktigt påpekande som gäller de människoben som hittades kring björkstubben och som tidigt antogs komma från sentida gravar. När några ¹⁴C-dateringar visade att människoben var vikingatida och därmed samtida med offerbenen hade tanken väckts att de kunde härröra från den typ av människoffer som Adam av Bremen beskrivit i Gamla Uppsala. Emellertid är nu Magnells slutsats om benen från dessa fyra människor, varav två var barn, att deras ben verkar ha grävts ned i marken. Människoben har inte legat fritt exponerade på

markytan som djurofferbenen. Även om Magnell inte vill utesluta att det är offrade människor som grävts ned, så håller han det för mer sannolikt att människobenen härrör från skelettbegravningar, kristna eller hedniska, som kan ha skadats när stenkyrkan byggdes (Magnell 2009).

Welinder ser offerfyndets sammansättning av björn och annat vilt tillsammans med tamdjur som ett indicium för att människor med olika bakgrund och hemvist deltagit i blotet: ”Då människor möttes på hovgården på Frösön för ett gemensamt blotgästabad manifesterade de sin samhörighet i ceremonier som ingick i en kreolkultur, som vuxit fram genom generationer av elitens samhandling med eliter i angränsande landskap och jägare-fiskare-samlare och renskötarens samhandling med människor i ett vidsträckt nordligt och östligt område...” (Welinder 2008:106).

Härdgropar och kulthandlingar

De vikingatida offerfynden är numera välkända, men däremot har de senare funna och äldre spåren av aktiviteter kring Frösö kyrka inte uppmärksamats i samma grad. Enligt min uppfattning antyder de äldre spåren att kultiska aktiviteter har bedrivits på platsen långt före vikingatiden.

När kyrkogården utvidgades 1990 avbanades ett 30 x 35 m stort stycke betesmark norr om kyrkan efter att en förundersökning påvisat förhöjda fosfatvärden. I den frilagda markytan framträdde ansamlingar av stenar och mörkfärgad jord (bild 4). Men inga spår av äldre byggnader påträffades, inte heller några äldre föremål. Däremot en härd och fyra härdgropar (Pagoldh 1990).

Av härdgroparna lämnar jag dem från medeltid därhän. De tre äldre härdarna är dock värda uppmärksamhet. Den äldsta ¹⁴C-daterades till intervallet ca 100- 400 e. Kr (prov BE 38049). Den hade delvis rödbrända sidor och innehöll två små slaggstycken, som inte närmare har analyserats. Den andra härdgropen daterades till intervallet ca 200-400 e. Kr. (prov BE 38048). Den innehöll kol, skärvsten samt några få brända ben, vilka ej har artbestämts. Vad gäller dessa två härdgropar så är det inte fyndinnehållet utan de tidiga dateringarna som är intressanta (fig. 5). Den tredje äldre härdgropen hade ett mer intressant innehåll. Den innehöll en relativt stor mängd brända ben (1150 gram) samt kol. Kolet

Bild 4. På ett område norr om kyrkogården undersöktes härdar från järnålder och medeltid. Hitom häcken i bildens vänstra hörn var en vendeltida härd med djurben, som kan vara från djuroffer. Mellan stensättningen och häcken hittades härdar från romersk järnålder och medeltid (jämför med kartbilden fig. 4). Kyrkan ligger knappt hundra meter bortom grävplatsen och dess tak kan anas mellan träden ovan stensättningen. (Foto Birgit Jansson 1989, Jamtli bildarkiv).

ger en kalibrerad datering som ser ut att ligga inom 600-talet (BE 38046). De brända benen har analyserats av Paul Wallin och Helene Martinsson-Wallin och härrör från sex individer av får och/eller get (Wallin 1990). Notabelt är att fem av djuren var ungdjur (två var yngre än 13-16 månader och två var mellan 13-16 och 18-24 månader) och ett djur var mycket ungt (max 1 månad). Bara ett djur var fullvuxet (över 30-36 månader). I samma härdragrop identifierades även tandfragment och tåben av ungt tamsvin. Ett drygt kilo brända ben i en härdragrop är väldigt mycket, men det som framför allt är intressant är att det rör sig om ben från unga får/getter och en ung gris. I fyndet inne i kyrkan förekom ju lamm och spädgrisar och där var det fråga om offer. Jag håller det för troligt att de nämnda tre härdarna är uttryck för kultiska aktiviteter.

När det gäller härdragropar/kokdragropar utan sammanhang med byggnader kan det vara värt att notera den diskussion som varit i Norge kring kokdragropar som fenomen. I Oslo samlades år 2001 flera arkeologer från Skandinavien för att diskutera ”de tilsynelatande så stereotype

og anonyme kokegroper som plager arkeologer overalt med sitt store antall og sin funnfattigdom” som det står i förordet till den utförliga konferenspublikationen (Gustafson et al. 2005). I flera artiklar belyses fenomenet kokgropar. Lil Gustafsson menar liksom flera andra att termen ”kokgrop” är olycklig då den genast för tankarna till matlagning. Andra mer neutrala termer som brukar användas är kokstensgrop, härdgrop och skärvstensgrop. Över huvud taget bör man inte låsa fast en enda tolkning till all denna variation av gropar fyllda med skörbrända stenar, sot, och kol. I Norge brukar kokgroparna i centrala jordbruksbygder härröra från romersk järnålder och vendeltid medan kokgroparna i fångstmiljöer är mycket äldre (Gustafson 2005:8).

Ett norskt utgrävningsprojekt som flera av artikelförfattarna återkommer till är Oddmund Farbregds undersökning på gården Hove i Åsen i Nord-Trøndelag. Platsen är både genom sitt hov-namn och sin närhet till Jämtland intressant. Det var ett ambitiöst projekt och man hade förhoppningar ”endelig å finne hovel” men hittade bara mängder av kokgropar. Fyndfattigdomen i groparna gav inte mycket ledning för tolkning. De flesta groparna ¹⁴C-daterades såsom förväntat till perioden 500 f.Kr. - 400 e.Kr., men det fanns också enstaka från yngre bronsålder, liksom sådana som kunde dateras ända fram till vikingatid. Farbregds slutsats blev ”en så lang tradisjon med gjentatte enkle og likeartede handlinger på en liten avgrenset plass må vise til tradisjonsbundne ritualer i hedensk religion, kanskje offermåltider. Her var ingen hovbygning, men som det ofte blir nevnt med referanse till Tacitus: ”ritualene foregikk utendørs - i hellige lunder” (Farbregd 1986:42, Gustafson 2005:104).

Gustafsson skriver om en annan förmodad kultplats vid Veien, Ringerike i Syd-Norge med ett tjugotal kokgropar. Majoriteten av de daterade groparna var där från perioden 200 f.Kr. - 500 e.Kr. De brända ben som identifierades var övervägande från får och/eller get, men även några från människor. Djurbenen anser hon är från offermåltider, men måltiderna har inte tillretts i gropan eftersom ben i kött som tillreds i kokgrop inte blir bränt. De brända benen måste vara sekundärt brända och troligen krossade efter måltiden. På fem av kokgroparna låg hästtänder, men dessa var obrända. Gustafson tolkar även hästtänderna som spår av hästoffer i samband med rituella måltider (Gustafson 2005:114 och 235). Även andra artikelförfattare i ”De gåtefulle kokgroper” tolkar un-

dersökta kokgropar i gamla jordbruksbygder som sammanhängande med kultutövning under järnålder.

Kokgropar från äldre järnålder kan sättas in i ett större sammanhang. Särskilt i Sydskandinavien har flera forskare utifrån tolkningar av offerfynd och "rituella landskap" beskrivit hur inflytandet från romarriket så småningom kom att innebära att det tidigare praktiserade offrandet ute i det fria, flyttades till centrala platser och in i samhällselitens stora hallbyggnader (Fabech 2009:336). Det var en förändring från ritualiserade traditioner med förfäderskult till institutionaliserade ritualer med ett formaliserat system av platser för kult och rättsskipning. Kristendomen övertog sedan, enligt Fabech, många av den förkristna tidens centrala platser i landskapet, rev ned kultbyggnader och uppförde kyrkor på platsen. Per Vikstrand diskuterar i sin avhandling termer som hall och hov och menar att termen hov, utifrån de senaste årens arkeologiska fynd i syd- och mellansverige samt uppgifterna i de västnordiska källorna, inte syftar på en hall, utan snarare en annan typ av sakral byggnad i anslutning till gården (Vikstrand 2001:270).

Återgår vi till Hov på Frösön så är min tolkning av dessa härdgropar norr om kyrkan att de härrör från kultutövning ute i det fria redan från och med romersk järnålder.

Bosättningsspår vid Hov

Några spår av husgrunder har inte hittats i området kring kyrkan. Däremot har vi två platser med kulturlager från vendeltid- vikingatid respektive vikingatid-tidig medeltid. Den senare dateringen avser det kulturlager som 1988 undersöktes utanför kyrkogårdsmuren, den förra det kulturlager som 1984 konstaterades inne kyrkan, men under offerfyndet. Avståndet mellan platserna är ca 110 meter. Kulturlagret utanför kyrkogårdsmuren var ett ordinärt kulturlager av det slag man finner på järnålderns och medeltidens boplatser. De två ¹⁴C-dateringarna har stora osäkerhetsmarginaler, men visar att kulturlagren avsattes inom perioden vendeltid - tidig medeltid (fig. 5, St 11891 och St 11892). Fynden utgjordes av en järnkniv, en förmodad amulett av genomborrat svin-tand samt andra obrända ben (Feldt 1988). Magnells jämförelse av benen från kulturlagret med benen från offerfyndet i kyrkan är intressant eftersom artsammansättningen skiljer dem åt. I kulturlagret är det ben från nöt, får/get och svin som dominerar precis som det brukar göra i

matavfallet på t.ex. en järnåldersgård. Benen i kulturlagret avspeglar således en annan aktivitet än offerfyndet i kyrkan (Magnell 2009).

Ett kulturlager med mörk jord och skärvstenar påträffades även i kyrkan direkt under offerfyndet. Dateringarna av kol från det lagret visar mot vendeltid-vikingatid (Iregren & Magnell 2009). De offerade djurbenen låg ovanpå detta kulturlager. Kulturlagret hade alltså tillkommit innan djuroffren skett. Huruvida det finns ytterligare kulturlager kring kyrkan är svårt att säga eftersom området är starkt påverkat av gravgrävningar, vägar och nyare byggnader. Jag har på prästgårdstomten, som ligger hundra meter nordväst om kyrkan, undersökt marken med jordsond och även grävt tre smärre provgropar. Men inget kulturlager påträffades här även om jorden ytligt var mörkfärgad (Hemmendorff 2004). Mörkfärgningen förklaras av att prästgården har legat på samma plats åtminstone sedan 1773 när den första detaljerade kartan gjordes. Prästgårdens historia går nog ännu längre bak i tiden, eftersom ett "Kirkiebord" och "Hof" nämns i de jämtländska räkenskaperna 1563-70 och ett "prästbord/kyrkobord" redan 1472 i registerkommentarer till det jämtländska diplomatariet. Men före 1773 vet vi inget om prästgårdens placering. Prästgårdar har dock, enligt muntlig uppgift av Olof Holm, funnits i Jämtland åtminstone sedan tidigt 1300-tal då termen prästgård för första gången används i ett dokument.

Kyrkan och prästgården står på Prästbordets mark, vilken vidtar omedelbart väster om Hovs marker. Jag instämmer i Per Vikstrands åsikt att Prästbordet torde vara avsondrat från Hov och att den historiska ägobilden kring kyrkan är lite rörig (Vikstrand 1993). De vikingatida gravfynd och gravhögar som finns ca 500 meter öster om kyrkan, i den östra delen av Hov, torde tillhöra en bosättning som existerat samtidigt med bosättningen i kyrkomiljön, men fynden saknar intresse för resonemanget om kontinuitet på kyrkplatsen.

I kyrkomiljön finns tre gravhögar inne på nuvarande kyrkogården. Högarna är av tämligen ordinär storlek och oundersökta (bild 5). Utseende och karaktär talar för en datering till vendel - vikingatid även om folkvandringstid inte kan uteslutas. Inga lösfunna fornfynd är kända från kyrkans närmaste omgivning.

De arkeologiska spåren av bosättning i miljön kring kyrkan under yngre järnålder är således inte många. Det är de tre gravhögarna och troligen även bägge platserna med kulturlager, allt inom en radie av

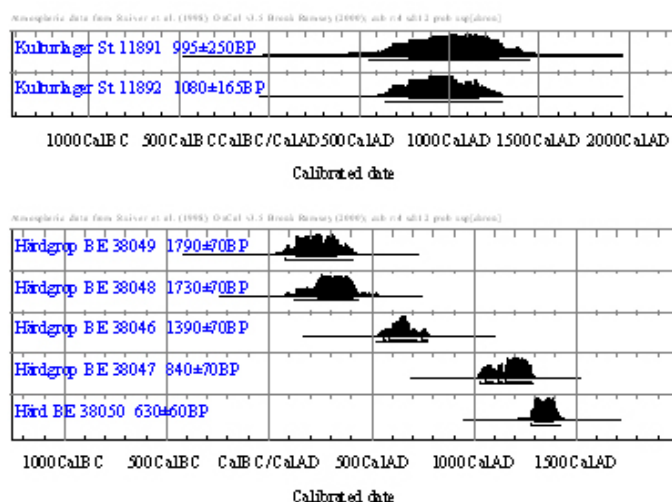

Fig. 5. Kalibrerade ^{14}C -värden från de två utgrävningsytorna utanför kyrkogården vid Frösö kyrka. Överst på kol ur det kulturlager som påträffades i den västra och mindre undersökningsytan. Där under koldatering ur hårdgropar och hård från den större ytan i norr. OBS att skalorna inte är desamma i tabellerna! (Kalibrering genom PG Bengtsson, Jamtli).

drygt hundra meter. Benen ur det ena kulturlagret tyder på normal gårdshushållning. Min tolkning är att gravarna och kulturlagren är spår av en gård som har funnits här under vendeltid-vikingatid och eventuellt även i tidig medeltid. Gården har haft en central roll i kulten under yngre järnålder, sannolikt även tidigare. Kulthandlingarna under äldre järnålder utfördes ute i det fria, men i nära anslutning till gårdsbebyggelsen.

Frösö kyrka

Den medeltida stenkyrkan har på främst byggnadshistoriska grunder ansetts vara från sent 1100-tal eller omkring år 1200 (Telhammer 1992:22, Holm 2006:132). En nyligen genomförd dendrokronologisk datering av en takstol antyder att kyrkan kan ha en komplicerad byggnadshistoria. Vid en besiktning av kyrkans vind år 2004 fann jag inmurat trävirke på flera ställen i det medeltida murverket. Det var dels s.k. bompluggar, vilka utgör rester av de horisontellt lagda runda stölar som burit upp

dåtidens byggnadsställning. Men dessutom satt ett stycke av en taksparre från en takstol kvar inne i murkrönet längs norra långsidan av långhuset. Taksparrebiten är en meter lång och dess bäge ändar är förkolnade. Orsaken är sannolikt den brand som förstörde kyrkans tak vid ett blixtnedslag år 1898. Trästycket kunde lirkas ur sitt hål i muren och har nyligen dendrodaterats av Hans Linderson vid Lunds Universitet. Träslaget är fura och Linderson uppskattar att trädet har avverkats någon gång under åren 1294 - 1324 (Linderson 2009), alltså runt hundra år efter kyrkans antagna uppförande. De yttersta årsringarna hade avlägsnats när stocken med tidstypisk medeltida teknik (s.k sprätt-täljning) bilades till en bjälke med fyrsidig form. Därför kan inte trädets exakta avverkningsår anges.

En enda dendrodaterad takstol är inte tillräcklig för tolkning av en kyrkas byggnadshistoria, men uppenbarligen finns mer kunskap att utvinna från kyrkvinden. Vi har senare konstaterat att det i långväggens murkrön finns hål på vardera sidan för borttagna takstolar, vars nedre delar varit inmurade högst upp i kyrkmuren. I åtminstone ytterligare fem av dessa hål sitter trärester kvar. Först efter att fler undersökningar gjorts på kyrkvinden, och fler takstolar har dendrodaterats, kan det avgöras vad den avbrända takstolen från epoken 1294 - 1324 representerar.

Olof Holm är den som senast ägnat sig åt det tidiga kyrkobygandet i Jämtland (Holm 2001, 2003, 2006 och 2009), men även andra arbeten har utförts, såsom en intressant jämförelse mellan medeltidskyrkorna i Tröndelag och Jämtland (Brendalsmo & Bonnier 2009). Holm anser att man inte kan räkna med något stenkyrkobygande i landskapet förrän tidigast under 1100-talets andra fjärdedel, även om han påpekar att de äldsta dendrodateringar som hittills gjorts hamnar i 1100-talets tredje fjärdedel (Holm 2009:143). Med en tänkt byggstart under framskridet 1100-tal uppstår ett tidsspänn på drygt hundra år från tidpunkten för kristnandet och fram till tidpunkten för byggandet av de tidiga kyrkorna. Holm konstaterar att Jämtland inte skiljer sig från andra delar av Skandinavien när det gäller tidsglappet från den tid då de hedniska begravingarna upphörde, och fram till det utbredda kyrkobygandet (Holm 2006:134).

Var de första jämtländska kyrkorna, även på Frösön, byggda av trä? I Jämtland har man endast på en plats, i Mattmar, funnit spår av en

Bild 5. Frösö kyrka har två järnåldershögar inne på kyrkogården. Kyrkans byggdes sannolikt under sent 1100-tal. De vikingatida offerfynden gjordes under det utbyggda koret, som anas till vänster. Vapenhuset till höger är undre delen av det kyrktorn som rasade på 1700-talet. (Foto Birgit Jansson 1983, Jämtli bildarkiv).

tidigmedeltida stavkyrka under golvet i en medeltida stenkyrka (Sundström 1989). Mattmars stenkyrka är en gotisk salskyrka och sannolikt inte tillkommen före 1300-talet. Olof Holm menar att föregångaren stavkyrkan bör ha tillkommit under 1100-talet, och påpekar att det saknas spår av träkyrkor i de romanska kyrkor som är arkeologiskt undersökta i Jämtland (Holm 2006:133). Frösö kyrka är en av dem som är av romansk typ. Holm menar att det faktum att man inte funnit tidigt medeltida gravar i Frösö kyrka och inte heller spår av någon tidigare träkyrka talar för att stenkyrkan har varit den första på platsen. Enligt min mening kan man dock inte utesluta möjligheten av en tidig träkyrka så länge inte mer av golvet i stenkyrkans långhus har undersökts än vad som hittills skett. Man bör också betänka Magnells åsikt, att de människoben som hittades tillsammans med offerbenen och förefaller vara i stort samtida med dessa, inte härrör från människooffer utan

sannolikt härrör från tidiga gravar som har störts och flyttats när stenkyrkan byggdes (Magnell 2009).

Den enda utgrävningen i Frösö medeltidskyrka gjordes 1984. Då undersöktes mindre än en tiondel av golvet i långhuset plus golvet i hela koret. Av korets totala golvyta på ca 40 kvm var det dock bara den allra östligaste delen på ca 12 kvm som inte var påverkad av sentida begravningar. Inom denna östligaste del, som låg rakt under altaret, påträffades en 3x4 m stor yta med de kända djurbenen och björkstubben. Men resten av korets yta hade tagits i anspråk för gravkammare och kistbegravningar under 1600- och 1700-talen, varvid eventuella äldre lager förstörts. Utgrävningen i långhuset omfattade ett meterbrett stråk längs långhusets östvägg närmast koret, förutom i långhusets nordöstra hörn, där schaktet utvidgades så att två medeltida skelett kunde dokumenteras i full längd. Totalt undersöktes endast ca 13 kvm av långhusets totala golvyta på ca 165 kvm. Om man från den undersökta sammanlagda golvytan drar bort de områden som var störda av sentida begravningar eller oåtkomliga p.g.a. befintliga grundmurar, så är det högst 25 kvm ”ostörd” golvyta som hittills har undersökts. Det betyder enligt min uppfattning att vi fortfarande inte vet huruvida det finns spår av en äldre träkyrka mitt ute i långhuset, såsom det gjorde i Mattmar eller t.ex. i Maere i Tröndelag. Den sistnämnda kyrkan är intressant som jämförelse eftersom Maere var en känd vikingatida kultplats och man där har gjort fynd i kyrkgolvet som är den närmaste nordskandinaviska parallellen till offerfynden i Frösö kyrka. I Maere dateras den stående stenkyrkan till senare halvan av 1100-talet, men mitt i långhusgolvet fanns spår av en tidigare träkyrka som anses vara från 1000-talet (Lidén 1996:63). Man kan konstatera att en träkyrkogrund av samma storlek som i Maere (6,5 x 14 m) eller i Mattmar (6,5 x 10 m) skulle rymmas inom den undersökta delen av Frösö kyrkas långhus. Men oavsett om stenkyrkan var den första på platsen eller föregicks av en träkyrka så byggdes den i ett tidigt kyrkobyggnadsskede.

Offerbenen, björken och kyrkbygget

Djuroffren pågick under andra hälften av 900-talet och en bit in på 1000-talet (Magnell 2009). Björken, kring vars stam djurbenen deponerades, avverkades eller föll någon gång efter det att bendepositionerna upphört och innan en kyrka byggdes på platsen. Kristnandet av Jämtland

anses ha skett under 1000-talets senare halva (Brink 1996, Holm 2006:134). Det förefaller rimligt att björken togs ned strax efter kristnandet, ifall björken var känd som ett offerträd. Men hur länge växte den på platsen?

Utgrävningsledaren Margareta Hildebrandt och jag gjorde för några år sedan en förnyad genomgång av dokumentationsmaterialet från grävningen. Speciellt resonerade vi om stratigrafin och kronologin utifrån de ^{14}C -dateringar som hade gjorts under de tjugo år som gått efter grävningen. Ett viktigt påpekande av Hildebrandt var att inga ben låg ovanpå den yta där stubbens centrum, eller själva stammen, bör ha funnits. Det bör betyda att antingen har benen deponerats på marken medan trädet fortfarande stod på platsen, eller så har benen funnits där innan björken började växa och med sin stam undanträngde de närmast liggande benen. Det senare förefaller dock orimligt med hänsyn till dateringarna. Slutsatsen blir att björken fanns på plats när djurbenen deponerades på marken. Magnell har också i sin senaste artikel förutsatt detta när han kommit fram till att djurbenen har spritts ut under offerträdet, men utan att ha hängt i det, såsom tidigare har föreslagits (Magnell 2009).

När det gäller björkens dödsår, så föreligger två ^{14}C -dateringar av björkroten. De har tagits från olika delar av det sammanhängande rotpartiet, som till största delen bestod av brunt, ”pulvriserat trä” (Hildebrandts beskrivning). Proven togs med ungefär en meters avstånd, från några mindre stycken av fast trä ur två olika rötter som utgick från rotsystemets gemensamma centrum. Den ena kalibrerade dateringen pekar mot att björken sannolikt dog under 900-talet, den andra pekar mot att den dog under 1000- eller 1100-talet (Iregren & Magnell 2009). De olika värdena kan bero på föroreningar i proven eller möjligen, men mindre troligt, olika egenålder hos de två rötterna. Björkens dödsår får tills vidare vara en öppen fråga, men det bör ligga inom intervallet av bägge proven, d.v.s. inom tiden 900-1100-talen.

Lars Östlund vid SLU, Umeå Universitet, har tillfrågats om huruvida rotens dokumenterade storlek kan säga något om björkens ålder. Han framhåller i ett samtal att växtplats och lokalklimat har stor betydelse för ett trädets tillväxt, men vill inte dra några slutsatser om Frösöbjörken i fråga om ålder. En annan som tillfrågats är Erik Danielsson vid Vedlab i Glava, som utfört vedanalysen av björkroten från kyrkan. Han fram-

håller om björkars ålder i allmänhet att de är fullvuxna redan vid ca hundra år och i enstaka fall kan bli upp mot tre hundra år. Med hänsyn till rotsystemets storlek i detta fall håller Danielsson för troligt att Frösöbjörken bör ha varit max hundra år när den dog. För att få jämförelsematerial till björkstubben i kyrkan har jag på två nu levande björkar på Frösön respektive i Östersund räknat årsringar och mätt stamdiameter. För den ena har jag även dokumenterat rotpartiets storlek. Denna dokumentation får mig personligen att tro att ”kyrkbjörken” bör ha uppnått bortemot hundra år innan den dog, men jag vill understryka det amatörmässiga i min bedömning och det ringa underlaget för den.

Rotpartiets utseende visar att björken har avverkats eller fallit omkull utan att roten slitits upp, som när ett träd blåser omkull och river upp en rotvälta. Kvar bör ha varit en stubbe, som stuckit upp ett stycke över markytan. Det är svårt att bedöma hur länge det dröjer innan en stubbe och dess rotverk ruttnar bort, säger Erik Danielsson, men framhåller att björk är ett av de träslag som ruttnar allra snabbast. Det faktum att rotpartiet var så väl bevarat kan tala för att det inte dröjde alltför länge innan växtplatsen kom under tak, men i nuläget går det inte att uttala sig om vilken tidrymd det kan röra sig om.

Det är således svårt att komma närmare det kronologiska förhållandet mellan offerhandlingarna, björkens död och byggandet av kyrkan. Men jag anser det för sannolikt att när ägaren till Hov upplät mark åt en kyrka visste denne, att för bara ett par generationer sedan utfördes bygdens offerriter på samma plats. Genom att ge plats för (och kanske även bekosta) en församlingskyrka försäkrade sig ägaren om att även fortsättningsvis behålla en betydande ställning gentemot bygdens befolkning, men att även bli en del av den nya tidens elit som var förbunden med biskopen och den kyrkliga organisationen. Hovgårdens maktställning hade bestått omkring tusen år, från de första härdgroparnas tid under romersk järnålder till kyrkobyggnadsepoken i tidig medeltid.

Elitens gårdar på Frösön

En av avsikterna med mina två exempel är att belysa huruvida ägarna till Hov respektive Mjälle tillhörde en samhällelig elit under järnålder och medeltid. Ett sätt att urskilja en social elit under järnålder är att se om det förekommer monumentala gravhögar och/eller ovanligt rika grav-

fynd. För Jämtlands del kan vi konstatera att här saknas den typ av storhögar som förekommer västerut i Trøndelag (t.ex. i Bertnem eller vid Stiklestad) och österut (t.ex. i Högom i Medelpad).

Det finns i centrala Jämtland några gravfynd från folkvandringstid, som antyder ett välstånd utöver det genomsnittliga. Det är två kvinnogravar med förgyllda dräktspännen, en vid Missionshuset i Brunflo och en vid Häste i Rödön. Däremot ingen sådan på Frösön, där det över huvud taget inte har hittats någon grav äldre än vendeltid. När det gäller vikingatida gravfynd, som är rikare än genomsnittet, så är det egentligen bara gravarna vid Röstahammaren som utmärker sig. Gravfältet ligger i Ås, någon mil norr om Frösön. Där visar några av gravarna upp ett välstånd utöver det genomsnittliga, men gravkonstruktionerna är långt ifrån monumentala (Kjellmark 1906, Gräslund 1996). I Storsjöbygden finns ytterligare några gravar där den döde, liksom vid Röstahammaren, bland annat fått med sig en balansvåg i graven. Dessa vågar tillsammans med övrig gravutstyrsel har ansetts vittna om välmående handelsbönder och paralleller har dragits till senare tiders jämtländska förbönder (Biörnstad 1963). Men inte heller i de fallen är gravhögarna av annat än ordinär storlek.

Under 1000-talet stiger en namngiven storman fram, Östman Gudfasts son, som på Frösön satte upp sin runsten. Det råder ingen tvekan om att runstenen visar att Östman tillhörde samhällets översta skikt. Han påstod inte bara att han kristnat Jämtland. Han hade låtit bygga en bro mellan fastlandet och Frösön, och bron torde ha varit en av samtidens längsta i Skandinavien. Östman hade dessutom städslat en konstfärdig runristare och satt upp landskapets enda runsten. Jörn Sandnes uppfattar Östman som ”en framstående jämte” i vad som under 1000-talet bör betraktas som en i de flesta avseenden autonom ”bonderepublik” (Sandnes 1996:112, Brink 1996:204). Welinder ser Östman som en representant för den germanska eliten i Jämtland och anser det ligger nära till hands att tänka sig Östman som det manliga överhuvudet på en av hovgårdarna i Storsjöbygden (Welinder 2008:112).

Östman har tveklöst hört till 1000-talets jämtländska elit. En person med avsevärda ekonomiska resurser och en framstående ställning (lagman har föreslagits). Med tanke på runstensmonumentets placering på Frösön så sätter jag en slant på att Östman bott på Frösön, antingen i Mjälle, Hov eller Västerhus.

Stormannagården Västerhus

Längst bort i västra delen av Frösön fanns redan under järnålder en eller två bebyggelseenheter, Västerhus och Västbyn. Gravfynd kan belägga bebyggelsen tillbaka till 600-talet (Oskarsson 2009:86). Tyvärr har området skadats mycket kraftigt av markarbeten genom att det varit exercisplats och därefter flygplats. Några av de vikingatida gravfynden är av hög klass, men de aviserar inte en status långt över andra samtida gravar i Storsjöbygden. Vad som emellertid ger Västerhus en högstatusprägel är att gården under medeltid byggde sig en egen liten gårdskyrka - Västerhus kapell. Kyrkan och kyrkogården har fått en ny genomlysning i det stora forskningsprojektet "Medeltidens människor". Projektets slutsatser om Västerhus kyrka är att det varit en gårdskyrka som tillkommit på privat initiativ. Redaktörerna skriver i slutordet att "Vi kan också tänka oss att gård och ägare ingår i den norska kungliga maktnärvaron fiskalt och militärt" (Iregren, Alexandersen, Redin 2009). Västerhus passar väl in i det mönster med stormän som under tidig medeltid uppför egna gårdskyrkor. Olof Holm håller i sitt bidrag i samma volym, för troligt att gårdskyrkan uppfördes någon gång i skedet 1150 - 1250 (Holm 2009:142).

Ett udda fynd av förmodad högreståndskaraktär har nyligen tillkommit vid en utgrävning på det som kan ha varit platsen för Västerhus gårdstomt under medeltid. Fyndet består av skelettet från en mycket liten "knähund" och gjordes i en avfallsgrop från 1200-talet. Hunden var vuxen, i storlek något mindre än en papillon och någon centimeter högre än en chihuahua, d.v.s. en sällskapshund som synes passa väl i en högreståndsmiljö (Hansson 2007). Om den medeltida gården Västerhus kan sammanfattas att gårdskyrkan, kyrkogården och kanske även knähunden, visar att gården under 1100-talet sannolikt haft ägare, som tillhört landskapets översta sociala skikt.

Platskontinuitet och makt

Syftet med denna studie har varit att undersöka huruvida platsbunden kult- och maktkontinuitet från järnålder till medeltid föreligger i Hov och Mjälle på Frösön. Likaså att belysa hur lång tid kontinuiteten omfattar.

Mitt första exempel, Mjälle, är en plats som fick en militärstrategisk och kontrollerande funktion redan på 300- eller 400-talen. Fornborgs-

bygget var ett för sin tid gigantiskt byggprojekt, vars lokalisering möjligen visar att Frösön var av central betydelse redan vid den fasta byggens uppkomst, vilket inträffade i samma skede. Alternativt, och enligt min uppfattning mer sannolikt, var det borgbygget som gav Frösön dess fortsatta centrala betydelse i landskapets historia. Byggprojektet krävde stora resurser, specialkompetenser och organisation. En småkung/hövding kan anas bakom uppförandet, som antas sammanhålla med en strävan att kontrollera bland annat den storskaliga järnproduktion som samtidigt växte fram i Jämtland. I anslutning till borgberget anlades sannolikt en stormannagård, som hade Mjälleborgen som skyddsborg.

Borgen genomgick en utveckling, där den under yngre romersk järnålder och folkvandringstid var en skyddsborg som användes vid krigssituationer. Borgen brändes ned, men återuppbyggdes flera gånger under folkvandringstid. Därefter synes funktionen ha ändrats eftersom då avsätts spår av hushållsaktiviteter och olika hantverk samtidigt som befästningsverket är raserat. Det är mycket möjligt att borgen, såsom Ramqvist föreslagit, fungerade som en sorts stapelvaruplats för järn, päls och skinn som hämtades från omkringliggande produktionsområden. Under vendeltid byggdes nya hus i borgområdet, ett av dem tros ha varit ett förrådshus. Under eller efter vikingatid upphör tecknen på att borgområdet används för annat än slätter.

Gården nedanför borgberget existerade även under yngre järnålder, vilket visas av gravhögar och vapenfynd. Ett svärd ur en av gravarna antyder ett visst välstånd. När Mjälle framträder i de första historiska källorna är det där som kungsgården ligger. Kungsgården har sannolikt tillkommit under 1200-talet när Jämtland sorterade under den norska kronan. Men det var inte bara kungen som var markägare i Mjälle. Även andra familjer ur landskapets elit hade gårdar i Mjälle vid 1300-talets mitt. Kungsgården flyttade i slutet av 1400-talet till en annan plats på ön, men den del av Mjälle som den omfattat fortsatte vara kronomark och fungerade från 1600-talets slut som officersboställe ända fram mot 1910.

Mjälle var således en plats av strategisk militär betydelse från yngre romersk järnålder och in i folkvandringstid, vilket visas av befästningsverk, vapenfynd och återkommande nedbränningar. Huruvida dess fortsatta användning under folkvandringstid och in i vendeltid hade

direkt militär betydelse är mer osäkert. Platsen förefaller då ha använts för mer civila och merkantila ändamål. Fornborgen var den enda i landskapet, hade ett synnerligen exponerat läge och bör ända från sitt byggande och in folkvandringstid ha haft en framträdande funktion för kontrollen över Jämtland. Huruvida gården ”framför berget” redan under järnålder var en stormannagård kan inte säkert beläggas, men sambandet med borgen och vapenfynd ur områdets gravar gör det sannolikt. Vid 1300-talets mitt var samma plats centrum för den kungliga förvaltningen av landskapet. Även om det finns kronologiska luckor i Mjälles antagna funktion som maktcentrum från äldre järnålder till medeltid, så talar arkeologiska data tillsammans med medeltida dokument för att Mjälle är en plats med kontinuitet ur maktperspektiv i drygt tusen år. Det skulle vara ett alldeles för märkligt sammanträffande om landskapets enda fornborg, och då en kraftfull sådan, samt landskapets första kända kungsgård låg på samma plats utan att ett samband föreligger.

Platskontinuitet och kult

Mitt andra exempel Hov, har enligt min mening varit plats för aktiviteter av kultisk karaktär redan under romersk järnålder. Även om vi inte funnit fler än två härdgropar på platsen från denna tid, så stämmer de in i den bild forskningen numera ger av hur den äldre järnålderns blot och offer skedde ute i det fria. Längre fram i tid, under 600-talet, pågick fortfarande kultiska aktiviteter, vilket avspeglas i en annan härdgrop. Dess innehåll av brända, krossade ben från ung gris och unga får (eller getter) har paralleller till de blot som skedde tre-fyrahundra år senare på den plats inom Hov, där den medeltida kyrkan står. Då, under vikingatid, deponerades ben från offrade djur på marken kring en björk.

Vi kan inte utifrån de arkeologiska fynden belägga en social elit på Hov. De befintliga gravhögarnas innehåll är okänt eftersom de är oundersökta. Endast mindre delar av området kring kyrkan och prästgården är undersökta med avseende på bebyggelseindikationer. De enda bosättningsspår som har påträffats är vikingatida eller tidigt medeltida kulturlager av ordinär karaktär. Men utifrån vad olika forskare framfört om hov-gårdarnas sociala hemvist, så förefaller det rimligt att anta att även Hov-gården på Frösön ägdes av en person ur en lokal elit. Det ligger också nära till hands att tro att en storman på Hov visade sin

lojalitet gentemot den nya tron och biskopen genom att upplåta mark åt ett kyrkbygge. Det kom sannolikt att dröja till mitten eller slutet av 1100-talet innan den nuvarande stenkyrkan uppfördes, men den kan ha föregåtts av en träkyrka på samma plats.

Platskontinuitet och handel

Ett rumsligt samband mellan kungsgården i Mjälle och den tidigmedeltida marknaden på Frösön kan inte i nuläget bevisas, men det är inte en orimlig tanke. Åtminstone torde något slags administrativt samband ha funnits och marknaden har definitivt ägt rum på Frösön. Om Mjälleborgen har haft sin antagna roll i järnålderns varudistribution ut från Jämtland, och dessutom Frösömarknaden skett inom kungsgårdens hägn i Mjälle, så är det möjligt att i Mjälle föreligger platskontinuitet även ur merkantil synvinkel.

Jag har ovan nämnt den stora fornborgen Halssteinan i Trøndelag och dess paralleller med Mjälleborgen. Man kan till de påtalade likheterna i fråga om belägenhet, storlek, kulturlager och konstruktion även lägga dess närhet till en medeltida marknadsplats av lika stor regional betydelse som Frösömarknaden, nämligen marknaden i Levanger vid Trondheimsfjordens inre del. Levangermarknadens historia anses gå tillbaka till 1100-talet. Vårvintermarknaderna i Levanger och på Frösön låg i var sin ände av den urgamla handelsvägen från det inre Trøndelag och till centrala Jämtland med Frösön. De var, åtminstone i nyare tid, samordnade tidsmässigt så handelsmännen skulle hinna färdas mellan marknaderna på vinterföret. Halssteinans belägenhet bara 2 km söder om Levanger med sin medeltidsmarknad samt Mjälleborgens belägenhet på Frösön, med sin likaledes välkända marknad, antyder att även Halssteinan kan ha utgjort en ekonomisk ”nod” av det slag Ramqvist föreslagit, men ute vid den västliga änden av den viktiga handelsvägen från Jämtland ut till Trøndelag.

Långsiktigt hållbara lokaliseringar

Bakom tillkomsten av både fornborgen på sitt berg i Mjälle och offerhandlingarna vid Hov finns beslut om lokalisering. Beslut som har fattats av människor i ledande ställning. I det ena fallet har det varit beslut om lokalisering av en försvarsanläggning för utövande av kon-

troll och för försvar av egna intressen. I det andra fallet lokalisering av religiösa och ceremoniella aktiviteter.

I fråga om valet av lämpligt berg för ett fornborgsbygge, så vill jag påstå att det inte finns många medelstora berg med branta sidor att välja på kring Storsjön. Under besök på samtliga Norrlands fornborgar och på ett tiotal av fornborgarna i Tröndelag har jag skaffat mig en uppfattning om hur ett lämpligt fornborgsberg brukar vara beskaffat. Men efter drygt trettio års vistelse och arbete i Jämtland kan jag inte komma på något annat presumtivt fornborgsberg i Storsjöbygden än det berg på Frösön där Mjälleborgen finns. En person, med många års erfarenhet av bergsklättring i Jämtland, har tillfrågats om tillgången på mindre höjder med branta bergssidor runt Storsjön. Han påpekar att med undantag av ett par i sammanhanget alltför stora berg, som Östberget på Frösön och Hoverberget vid Svenstavik, så är Storsjöbygden utan andra presumtiva fornborgsberg än borgberget på Frösön. Ändå ska det naturligtvis inte uteslutas att det finns sådana berg. Min poäng, emellertid, är att det mycket väl kan ha varit själva berget som resulterade i att landskapets maktcentrum kom att hamna just på Frösön och inte någon annan stans. Det är inte säkert att Frösön var den självklara lokaliseringen av en fornborg. Vid den tid när fornborgen började byggas kan vi enligt min mening inte visa att Frösön utmärkte sig framför något annat område i Jämtland och Storsjöbygden. Lämningarna av bosättning och verksamhet från romersk järnålder är över huvud taget få och spridda över landskapet, även om fynden talar för att det var i Storsjöbygden som den agrara bygden växte fram med början i romersk järnålder. De äldsta härdgroparna vid Hov mitt på Frösön, tyder visserligen på att platsen mitt uppe på öns krön hade valts för kultiska aktiviteter redan innan fornborgen byggdes. Men vi vet inte huruvida liknande aktiviteter försiggick även på andra platser i Storsjöbygden, t.ex. på de platser vilka senare bar namn som Hov. Det är möjligt att jag övervärderar fornborgens betydelse, men tror nog ändå att valet av Frösön, som plats för den enda fornborgen i Nordskandinaviens inland, var ett lokaliseringsbeslut som lade grunden för Frösön som landskapets centrum från 300- eller 400-talet och ända fram till 1786 när staden Östersund grundlades.

För Frösöns del medförde beslutet om fornborgens lokalisering att

Mjällesområdet blev en plats för regional maktutövning. Verksamheten skulle få kontinuitet från äldre järnålder ända till slutet av medeltiden, när kungsgården flyttades västerut på ön. Valet av plats för offerceremonier och kult på mitt uppe på Frösön resulterade i att Hov utgjort öns religiösa centrum i snart två tusen år och förhoppningsvis kommer att fortsätta vara det. Man kan använda Mjälle och Hov som exempel på vad historiker och arkeologer kallar platskontinuitet, men också som exempel på vad våra samhällsplanerare skulle kalla för långsiktigt hållbara lokaliseringar.

Referenser

- Ahnlund, Nils 1948. *Jämtlands och Härjedalens historia. Första delen intill 1537*. Stockholm.
- Andrén, Anders 2002. Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet. *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård 2:299-342. Lund.
- Baudou, Evert 1992. *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*. Wikens förlag.
- Biörnstad, Margareta 1963. En handelsman i Brunflo för 1000 år sedan. *Jämten* 1963:29-40. Östersund.
- Brendalsmo, Jan & Bonnier, Ann Catherine 2009. Steinkirkebyggingen i Jämtland. Hvor kom middelalderens kirkebyggere ifra? *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning*, sid. 92-129. KVHAA Stockholm
- Brink, Stefan 1989. Bynamn på Frösön. *Jämten* 1990:90-93. Östersund.
- Brink, Stefan (red) 1996. *Jämtlands kristnande*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer. 4. Uppsala.
- Carlsson, Carl Ruben 1970. Firir berghi. *Fornvårdaren* X:4:319-328. Östersund.
- Fabeck, Charlotte 2009. Fra ritualiseret tradition till institutionaliserede ritualer. *Järnålderns rituella platser*. Utskrift nr 9:317-342. Hallands läns-museer. Lund.
- Farbregd, Oddmund 1986. Hove i Åsen.- kultstad og bygdesentrum. *SPOR* 1986-2:42-46. Trondheim.
- Feldt, Ann-Charlott. 1988. *Fosfatkartering och provundersökning 1987 samt provskaktning och slutundersökning 1988 av område intill forn. 41, Prästbordet 1:1, Frösö sn*. Rapport i Jämtli arkiv.
- Frostatingslova*. Omsett av Jan Ragnar Hagland & Jørn Sandnes. Oslo 1994.
- George, Ola 2009. Guldålder i Para. Ett folkvandringstida gravfält vid Ångermanälven. *Arkeologi i norr* 11:23-51.
- Grundberg, Leif 2005. Ådalsbygd blir till. En järnåldersbygd vid Ångermanälven. *Stora Adalen. En kulturmiljö och dess glömda förflutna*. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXVII:134-203. Härnösand.

- Gräslund, Ann-Sofie 1996. Kristna inslag i Jämtlands vikingatid. *Jämtlands kristnande*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4:21-44. Uppsala.
- Gustafson, Lil & Heibreen, Tom & Martens, Jes (red.) 2005. *De gåtefulla kokegröper. Kolgröpsseminariet 31. november 2001*. Varia 58. Kulturhistorisk museum, Fornminnessektionen, Universitetet i Oslo.
- Hallström, Gustaf 1931. Mjälleborgen. En fornborg vid Öne och Mjälle på Frösön. *Festskrift till Carl J.E. Hasselberg. Fornvårdaren IV*:53-64. Östersund.
- Hansson, Anders 1998. *Rapport över arkeologisk förundersökning av fornl nr 145, järnframställningsplats, Frösö sn*. Rapport i Jamtli arkiv.
- Hansson, Anders 2007. I döda hundars sällskap. *Jämten 2008*:140-145. Östersund.
- Hemmendorff, Ove 1985. The hillfort at Frösön in a North Scandinavian perspective. *In honorem Evert Baudou*. Archaeology and Environment 4:235-246. Umeå.
- Hemmendorff, Ove 1989. Fornborgen på Frösön. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd, del 1*:149-154. Östersund
- Hemmendorff, Ove 1992a. De senaste utgrävningarna vid Frösö kyrka. *Frösökrönikan nr 2*:39-42. Frösön.
- Hemmendorff, Ove 1992b. En omstridd bastion i det norrländska inlandet. *Populär Arkeologi 1992*:1:11-13.
- Hemmendorff, Ove 1992c. Bygdeborgar i Trøndelag- sett fra et østlig perspektiv. *SPOR 1992*:1:36-39, 47.
- Hemmendorff, Ove 1994. Fornborgar i Mittskandinavien – funktion och samhällsbetydelse. *Järnåldern i Mittnorden* (red. Kurt Gullberg). Studier i Österbottens förhistoria nr 3:195-208. Vasa.
- Hemmendorff, Ove 2004. *Frösö prästgårdstomt. En bytomt med fornl nr 147 i Frösö sn. Resultat av mindre provgröpsgrävning 2004-10-13*. Rapport i Jamtli arkiv.
- Hemmendorff, Ove & Smedstad, Ingrid 1997. Fornborgsundersökningar i Trøndelag – ett mittnordiskt samarbete. *Arkeologi i Mittnorden* (red. Kurt Gullberg). Studier i Österbottens förhistoria nr 4:117-126. Vasa.
- Hildebrandt, Margareta 1989. Frösö kyrka på hednisk grund. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd, del 2*:153-166. Östersund.
- Hildebrandt, Margareta 1991. *Rapport över arkeologiska undersökningar i och vid Frösö kyrka, Prästbordet 1:1, Frösö sn, Östersunds kommun, Jämtlands län 1984*. Jämtlands läns museum, Kulturhistorisk utredning 41, Östersund
- Holm, Olof 1999. *Supplement till Jämtlands och Härjedalens diplomatarium*. Landsarkivet i Östersund. Forskningsrapport nr 3. Östersund.
- Holm, Olof 2000. Vad var Jamtamot? *Oknytt*, nr 1-2, 2000:64-96. Johan Nordlander-sällskapets tidskrift.
- Holm, Olof 2001. Jämtarnas kyrkobyggande under medeltiden. *Jämten 2002*:86-106. Östersund.

- Holm, Olof 2003. *Träkyrkor, stenkyrkor, västtorn och absider. Katalog till artikeln Jämtarnas kyrkobyggnade under medeltiden*. Landsarkivet i Östersund. Forskningsrapport nr 6. Östersund.
- Holm, Olof 2006. The dating of Västerhus Cemetary. A Contribution to the Study of Christianization in Jämtland. *Current Swedish Archaeology*, vol 14:109-142.
- Holm, Olof 2009. Dateringen av Västerhus kyrkogård. *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning* sid. 130-153. KVHAA Stockholm.
- Iregren, Elisabeth 1989. Under Frösö kyrka – ben från en vikingatida offerlund? *Arkeologi och Religion*. University of Lund, Institute of Archaeology report series No 34:119-134. Lund.
- Iregren, Elisabeth & Magnell, Ola 2009. Veitstu Hvé Blóta Skal? The Old Norse Blót in the light of Osteological Remains from Frösö Church, Jämtland, Sweden. *Manus 2009 för Current Swedish Archaeology*.
- Iregren, Elisabeth & Alexandersen, Verner & Redin, Lars 2009. *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning*. KVHAA. Stockholm.
- JHD = *Jämtlands och Härjedalens diplomatarium. Första delen*. Östersund 1943
- Jakobsson, Mikael 1992. *Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi*. Stockholm Studies in Archaeology 11. Stockholm.
- Jennbert, Kristina & Andrén, Anders & Raudvere, Catharina (red.) 2002. *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård 2. Lund.
- Kjellmark, Knut 1906. Ett graffält från den yngre järnåldern i Ås i Jämtland. *Ymer* 1905:351-371. Stockholm.
- Lidén, Hans-Emil 1996. Utgravningen i Maere kirke. Hvordan skal funnene tolkes? *Før og etter Stiklestad 1030. Religionskifte, kulturforhold, politisk makt* sid. 59-68 Verdal.
- Linderson, Hans 2009. Rapport nr:61 från Nationella Laboratoriet för Ved-anatomi och Dendrokronologi, Lunds Universitet. *Dendrokronologisk analys av en taksparre från Frösö kyrka*. Brev i Jämtli arkiv dnr 55/2005.
- Magnell, Ola 2009. Blot på Frösö – vikingatida kultplats vid Frösö kyrka. *Jämten* 2010:8-29. Östersund.
- Magnusson, Gert 1986. *Lågtekknisk järnbantering i Jämtlands län*. Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie N:r 22. Stockholm.
- Näsström, Britt-Mari 1996. Offerlundan under Frösö kyrka. *Jämtlands kristnande*. Projektet Sveriges kristnande publikationer 4:65-86. Uppsala.
- Olausson, Michael 2008. När aristokratin flyttade upp på höjderna – om folkvandringstidens befästa gårdar och andra borgar. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 56:24-40.
- Olsen, Olaf 1966. *Hov, Hørg og Kirke*. Köpenhamn.
- Olsson, Ingemar (red.) 1960. *Rannsakningar efter antikviteter*. Band 1. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Uppsala.
- Oskarsson, Björn 2005. *Arkeologisk undersökning RAA 33 m.fl., Västerhus*

- kapell, Frösö sn, Jämtlands län.* Rapport i Jämtli arkiv.
- Oskarsson, Björn 2009. Västerhus i det historiska kartmaterialet. *Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning* sid. 74-91. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Pagoldh, Monica 1990. *Rapport över arkeologisk undersökning inom Prästbordet 1:1, Frösö sn.* Rapport i Jämtli arkiv.
- Ramqvist, Per H. 2001. Utbytessystem under det 1.a årtusendet e.Kr. *Fornvännen 2001:1:1-21.*
- Rentzhog, Sven 1989. Byarna på Frösön – en tusenårig kontinuitet. *Jämten 1990:82-89.* Östersund.
- Salvesen, Helge 1979. *Jord i Jemtland. Bosetningshistoriske og økonomiske studier i grensland ca 1200 – 1650.* Östersund.
- Sandnes, Jørn 1996. Jämtene kristnet seg selv. Jämtlands kristning sett fra vest. *Jämtlands kristnande.* Projektet Sveriges kristnande. Publikationer. 4:107-116. Uppsala.
- Skre, Dagfinn 1998. *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Oslo.
- Sundström, Jan 1989. Stavkyrka i Mattmar. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. Del 2:145-152.* Östersund.
- Telhammer, Ingrid 1992. Frösö kyrka. *Frösökrönikan nr 2.* Utgiven av Frösö Hembygdsförening och Frösö församling. Östersund.
- Wallin, Paul & Martinsson-Wallin, Helene 1990. *Osteologisk analys av brända och obrända ben från Frösö kyrkogård.* Rapport i Jämtli arkiv
- Vikstrand, Per 1993. Förkristna sakrala ortnamn i Jämtland. *Namn och bygd 81:49-84.* Uppsala.
- Vikstrand, Per 2001. *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen.* Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi LXXVII. Uppsala.
- Welinder, Stig 2008. *Jämtarna och samerna kom först.* Östersund.
- Wiséhn, Eva 1992. *Myntfynd från Härjedalen, Jämtland och Medelpad.* Kungl. Myntkabinettet. Stockholm.
- Ystgaard, Ingrid 1998. *Bygdeborger i Trøndelag.* Hovedfagsoppgave ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU. Trondheim.
- Ystgaard, Ingrid 1999. Halsstein i Frol – en nøkkel til samfunnsforhold i Levanger i eldre jernalder. *Levanger historielag årbok 1999:140-156.* Levanger.
- Ystgaard, Ingrid 2004. Bygdeborger som kilde til studiet av samfunns- og maktforhold i eldre jernalder. *Primitive tider. Arkeologisk tidskrift 2003:21-30.* Oslo.

Tack!

För värdefulla synpunkter under arbetet med denna artikel vill jag tacka Olof Holm, Margareta Hildebrandt, Per Ramqvist samt Anna Hansen, Björn Olofsson och andra antikvarier vid Jämtli.

